

HUDI JÓZSEF

Voyta Adolf visszaemlékezései

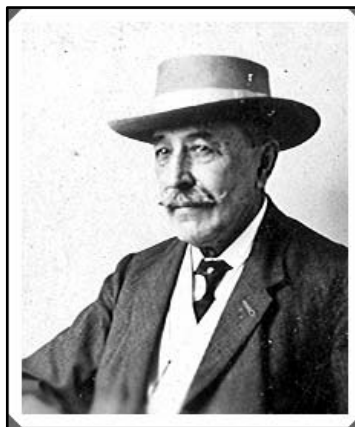
AXIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN kibontakozó pápai várostörténeti kutatás kevésbé hasznosította a szubjektív forrásokat: a naplókat, életírásokat, visszaemlékezéseket. Ennek több oka is volt. Kezdetben a kutatás az akkor még nehezen hozzáférhető hivatalos levéltári források, könyvtárakban, múzeumokban őrzött iratok és kéziratok összegyűjtésére és feldolgozására fókuszált, ezért a személyes emlékeket megőrkítő művek háttérbe szorultak. Ezek sokáig a családi gyűjteményekben lappangtak, s csak később kerültek közgyűjteménybe.

Városunk abban a szerencsés helyzetben van, hogy a kora újkortól kezdve több emlékirat, napló maradt fenn, melyek száma a XIX–XX. században tovább nőtt. A műfaj első képviselője az enyingi Török család szolgálatában álló „beteges” Martonfalvay Imre deák, aki emlékirataiban a XVI. századi város és végvár küzdelmes hétköznapjait örökítette meg.¹ A XIX. században a református kollégium diákjai éppúgy megőrkítették élményeiket, mint az 1848/49-es honvédek vagy a vármegyei hivatalnokok. A XX. században a két világháborúban részt vevő frontkatonák, a város közéletét formáló értelmiségiek közül is többen naplót vezettek vagy megírták visszaemlékezésüket. Ennek a hagyománynak az elmúlt évtizedekben is szép számmal akadtak folytatói.²

¹ Martonfalvay emlékezéséből részletet közölt: HARMATH-KATSÁNYI 1984. 30–32. Az emlékirat és naplótöredék újabb kiadása: MARTONFALVAY 2000. A szerzőről és művéről: KIS 2001.

² A XIX. századról: HUDI 2010. 305–306. Példaként a XX. századra: CZUCZA 2007., LUX 2007., VEZÉNYI 2000., WINKLER 2007., LÁSZLÓ 2009. A gyermek- és ifjúkor önéletrajzi novellákban történő feldolgozására kísérlet: BALI 2000.

Voyta Adolf (1834–1923) építőmester pályája végén tekintett vissza életére és működésére. Már elmúlt 80 éves, amikor emlékeit papírra vetette. Sajnos, visszaemlékezése nem teljes: utolsó lapjai elvesztek, talán be sem fejezte, így csak a reformkortól az 1894-ig terjedő időszakot fogja át. Életrajzát nagy vonalakban ismerjük. Pápán született 1834. október 25-én Woita József³ és Velsz Anna házasságából. Nagyapja, Woita Ferenc a Batthyány család körmendi uradalmi építész volt. Édesanyja a szülés utáni negyednapon, október 29-én meghalt. 1836-ban édesapja újra házasodott, Holczheimer Károly szombathelyi ácsmester Erzsébet nevű lányát vette el, aki a kisfiút szeretettel nevelte. Mostohaanyjához mindvégig mély érzelmi szálak fűzték; részben ezek ellensúlyozták apja szigorúságát és ridegségét. Ezen házasságból született Erzsébet (Elis) húga, akit szintén szeretett.



Az elemi iskolát és az algimnáziumot Pápán végezte, az V. osztályt 1847 októberétől Győrben járta.⁴ Ezután 1849–1853 között – kisebb megszakítással – kőműves szakmát tanult Szombathelyen Hölzel József építésznél. Az építőmesterséget 1853–1856 között a bécsi Politechnikumban, majd Carl Tietz berlini származású bécsi műépítész irodájában sajátította el. Első önálló munkája a bécsi Schlick-palota (Schlick tábornok lakóházának) tervezése volt, amely a király elismerését is kivívta.⁵

Ezután egy angol vasútépítő cégnél kapott munkát. Építőmérnökként dolgozott a Linz–Amstetten közti vasútvonal építésénél, ahol hidakat és vasútlomásokat tervezett és épített. Angol kapcsolatainak és nyelvtudásának – az angol, francia, német és olasz nyelv ismeretének – köszönhető, hogy külföldi

³ Édesapja nevét *Woita*, míg fia *Voyta* alakban írta. *Woita József* 1807-ben született Körmenden, ahol atyja a Batthyány-uradalom építész volt. A gimnáziumot Budán végezte, majd Bécsben építészeti tanulmányokat folytatott. Ezután Pápán telepedett le. 1834-ben szerzett polgárjogot. Építőmesterként főleg főúri családok, uradalmak megrendelésére dolgozott 1863-ig, amikor a cég vezetését fia vette át. 1865–1886 között volt Pápa polgármestere. Nevéhez fűződik többek közt az iparrajziskola létesítése. 1886-ban állásáról önként lemondott. Pápán hunyt el 1896. december 18-án. A pápai Kálvária temetőben nyugszik, síremléke ma is látható. Vö. LYKA 1933. 57–59., SOMFAI 1994. 362., 364., 367., HUDI 1995. 179., HERMANN 1996. 206.

⁴ HUDI 2001. 19.

⁵ A tervezést Tietz építész irodája végezte, ebben a munkában vett részt Voyta.

tapasztalatokra vágyott. Anyai örökségének felvétele után Franciaországon át Angliába ment és Londonban vállalt munkát. Az angol fővárosban megismerkedett az 1848/49-es magyar emigráció jeles tagjaival (Pulszky Ferencsel, Rómer Flórisssal és másokkal). Valószínűleg az angol szabadkőműves mozgalomba is az ő segítségükkel kapcsolódott be.⁶ A „világ fővárosában” a King családdal egy életre szóló barátságot kötött.⁷



Jegyességük idején, 1862 táján készült képek

Ezután hazatért, 1860-ban építőmesteri hatósági vizsgát tett. Amerikába kívánt kivándorolni, végül azonban mégis Pápán telepedett le, ahol építési munkájából, illetve egyéb, ahhoz kapcsolódó vállalkozásból (fakereskedés, mészégetés és kereskedés) tartotta el családját. 1863-ban nősült. Hets Lujzával – néhai Hets Antal fakereskedő lányával – kötött házasságából négy gyermeke született, akik közül ketten érték meg a felnőtt kort. Ilonka (1868) Kacs-kovics Benőhöz ment férjhez, Elemér (1882–1933) katonatiszt lett. Elemér

⁶ A szabadkőművességről, illetve a pápai szabadkőműves páholyról szóló írást lásd külön!

⁷ A King család 1872-ben járt Pápán, lányuk, Mary King 1913-ban Budapesten volt vendége a Voyta családnak. Voyta 1867-ben ismét meglátogatta őket Londonban.

gyermekeinek, Évának (szül. 1913) és Elemérnek (szül. 1919) még idős korában örülhetett. Nem sejthette, hogy a jómódú polgárcsalád néhány évtized múltán politikai üldöztetésnek, kitelepítésnek lesz kitéve, s az általa gondosan megőrzött dokumentumokból alig marad fenn valami.⁸

Voyta aktív életének meghatározó részét Pápán töltötte. Családjával csak 1893 végén költözött Budapestre. Hátralévő éveit a fővárosban élte, ahol vállalkozását folytatta. Több évtizedes működése során magán- és középületeket, műszaki létesítményeket egyaránt tervezett és épített. Pápán Voyta nevéhez fűződik az evangélikus iskola (1863) és parókia (1882) építése, a templom neogót stílusú átépítése (1884).⁹ Az ő tervei szerint épült Kluge Ferenc kékfestőüzeme, lakóháza (1869) és számos egyéb pápai magánház. Győrben az ő nevéhez kötődik a református egyház egyik nagyobb épületének felépítése,¹⁰ valamint a Lloyd Társaság redoute-épületének újjáépítése (1884). Lyka Károly szerint Voyta nevéhez fűződik az „Angolkisasszonyok” tanítórendje veszprémi neogót stílusú zárdájának építése is.¹¹

Az 1860-as évek második felétől az ajkai kőszénbányák megbízásának tett eleget. A csingervölgyi bányához vasúti szénrakadót, illetve víztornyot tervezett és épített. Gróf Esterházy Ferenc megbízásából 1887-től eklektikus stílusban lakások céljára alakította át az addig magtárnak és raktárnak használt devecseri Esterházy-várkastélyt, melyhez új tornyot és kapubejáratot is tervezett. A veszprémi püspök megrendelésére 1889–1890-ben Farkasgyepűn angol gót stílusú vadászkastélyt, egyben főerdéshi lakot épített. Az 1890-es években a Voyta tervei szerint, angol gót stílusban építették a pettendi (Fejér vm.) Luczenbacher-

⁸ GENTHON-ZÁDOR 1968. 711. A családtörténeti adatok kiegészítését *Somfai Balázs* levéltáros kollégámnak köszönöm. *Nagy László* fődiszpécser és felesége, *Szomjas Krisztina* óvónő (Voyta-leszármazott) veszprémi lakosok érdeme, hogy a Voyta család töredékes iratait megőrizték és Somfai Balázs révén 1980-ban levéltári őrizetbe helyezték. – Voyta visszaemlékezéséből kitűnik, hogy a fotókat 1863-tól kezdve gyűjtötte és őrizte, s a családi iratoknak és más dokumentumoknak is gondját viselte.

⁹ KAPOSSY 1905., 174–175., TÓTH 2004. 41–42. A tervezőről egyik mű sem tud.

¹⁰ Ezt Voyta visszaemlékezése említi. Lyka családi adatközlői bizonyára iratolvasási nehézségek miatt a megrendelőt „ág. ev. hitközség” néven említik, a református egyházzal hallgatnak. Vö. LYKA 1933. 57.

¹¹ LYKA 1933. 57. Voyta memoárjában nem említi veszprémi megbízását. – A szívének oly kedves zárda tervezőjéről és építőjéről hallgat Cholnoky Jenő is. CHOLNOKY 1938. 170. Az újabb városismertető irodalom szerint az 1860-as években épült zárdát *Szentirmai József* tervezte. BOTTLIK et al. 1967. 141. BALASSA-KRALOVÁNSZKY 1983. 115–116. A kérdés tisztázása további kutatást igényel.

kastélyt.¹² A családi hagyomány szerint ő építette a somlósztöllyi Zichy-kastélyt (a későbbi Watzdorf-kastélyt), továbbá a lovászpatonai kastélyt.¹³ Több fontos megbízást az ügyesebb, rámenősebb és jobb minőségű Hauszmann Alajos (1847–1926) budapesti műépítész, egyetemi tanár „halászott el” előle.¹⁴

Országos hírnevet színházépületeivel szerzett. A korszerű vidéki színházról vallott nézeteit a szombathelyi állandó színház építésének fölmerülésekor fogalmazta meg (1877).¹⁵ A helyi társadalmi erők összefogásával, a város – nemzetiségi vidékeken a vármegye – támogatásával általában 500 személyes színházakat tervezett. Tervei szerint épült a pápai (1881),¹⁶ a zombori (1882),¹⁷ a nyitrai (1883),¹⁸ a dési (1886),¹⁹ a szatmári (1892),²⁰ a munkácsi (1899)²¹ színház, elképzelései szerint alakították át a győri színház nézőterét (1882). Lyka Károly helytálló adatai szerint a sátoraljaújhelyi színházat (1882) is ő építette át (1901).²² A veszprémi megyeháza építésénél (1886–1887) külső szakértőként

¹² Devecser és Farkasgyepűhöz: DORNYAY 1927. 341–342., 353. PETTEND 1934. 38.

¹³ LYKA 1933. 57. Voyta a somlósztöllyi gr. Zichy családdal bizonyíthatóan kapcsolatban állt, de az eredetileg 1794–1796 között épült lovászpatonai kastélyhoz aligha van köze, ugyanis a XIX. század második felében nincs adat arra nézve, hogy Lovászpatonán megbízást kapott volna a kastély átalakítására. ERDŐDY 1984. 14–22. PÖLÖSKEI 2009. 106–107.

¹⁴ Hauszmann fővárosi és vidéki (kőszegi, szombathelyi stb.) tevékenységéről: CZAGÁNY 1978.

¹⁵ Voyta színházterve Holczheim Károly neve alatt jelent meg. Vö. HOLCZHEIM 1877. A szombathelyi színház tervezésére és építésére végül Hauszmann Alajos kapott megbízást. SZILÁGYI 2005. 40.

¹⁶ SCHÖPFLIN III. 438–439. (Tévesen *Vojtha Antal* írt!) SZÉKELY 1994. 592.

¹⁷ A színházépítés 45.000 forintba került. SCHÖPFLIN IV. 469–470. (Tévesen *Vojtha Antal* írt!)

¹⁸ SCHÖPFLIN III. 389–390. (Építését szerinte *Vojtha Adolf* végezte, az építkezés 1882. július 1-jén indult, 1883. november 19-én avatták fel. Önköltsége 45.000 forint volt.) A színház a 3 téli hónapban működött. SZÉKELY 1994. 565. Itt jegyezzük meg, hogy a színházépítés terén fontos szerepet játszott Szkalnitzky Antal (1836–1878), aki 1857–59-ben szintén a bécsi Politechnikumban tanult. Nevéhez fűződik a debreceni, aradi és székesfehérvári színház tervezése és építése. Vö. SISA 1994. 159–160.

¹⁹ SCHÖPFLIN I. 330–331. (Az 500 személyes színházat *Voyta Adolf* építette, 1886. november 3-án működvelői előadással nyitották meg.)

²⁰ A szatmári színházat az elavult régi (1848) helyett a város építtette. SCHÖPFLIN IV. 179–180., SZÉKELY 1994. 126. Schöpflin szerint az 1889-ben lebontott színház helyére 100 ezer forintos költséggel épített 800 személyes színházat *Vojtha Antal* pápai építész tervezte. 1892. január 14-én működvelő társulat előadásával avatták fel.

²¹ A mintegy 500 személyes színház felépítése 160.000 koronába került. SCHÖPFLIN III. 293–294., SZÉKELY 1994. 827. Voyta színházépítő tevékenységéről lásd még: MERÉNYI 1970. 36. (Adatai hibásak.)

²² LYKA 1933. 57. A sátoraljaújhelyi színház 1882-ben épült, *Vojtha Adolf* 1901-ben átépítette. SCHÖPFLIN IV. 88–89. 1929-ben Töry Emil és Pogány Mór műépítészek tervei szerint új színházat emeltek. SZÉKELY 1994. 672–673.

vett részt (előzőleg, a pályázaton 3. helyezést ért el, mely 400 forint pénzjutalommal járt).²³

Több nagy tervét nem tudta megvalósítani. Ezek közé tartozott a Pápa–Keszthely vasútvonal, a siófoki strandfürdő, a pesti állatkert és a budapesti Deák-mauzóleum megépítése.

Pápai működése idején többször járt Nyugat-Európában, többek közt Franciaországban, Angliában, Hollandiában, Dániában és Németországban. Utazásai valóságos tanulmányutak voltak, melyek során a legújabb technikai-műszaki vívmányokkal is megismerkedett, s azokat igyekezett itthoni munkájában is hasznosítani. Párizsban 1859-ben, 1867-ben és az 1870-es évek végén is megfordult. 1867-ben Franciaországban, Angliában, Hollandiában, Németországban is tanulmányutat tett.²⁴ Pesti (budapesti) útjai során legtöbbször Ráth Károly vagy Kerkápoly Károly barátjánál szállt meg. A Magyar Mérnök-Egylet (1867) tagjaként ilyenkor a szakmabeliekkel is találkozott.

Az építési tevékenység mellett a *közélet* alakításában is részt vett. 1874. december 13-án a győri *Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy* felvette tagjai sorába. 1875. február 2-án már mesteri fokozatra emelték. Ezt követően néhány társával együtt megalapította a *Kölcsey Ferenc Pápai Szabadkőműves Páholyt*, amely nem vállalta ugyan a nyilvánosságot, de tagjai révén sokat tett a város gazdasági, kulturális fejlődéséért. Tagjai szorgalmazták kulturális, szociális intézmények, egyletek szervezését. Voyta 1879–1881 között bizonyíthatóan a páholy főmesteri tisztségét is betöltötte. 1879. június 17-én a páholy összejövetelén felolvasást tartott a szabadkőművesség lényegéről és „létjogáról”.

Voyta *több egyesületben* is aktívan tevékenykedett. Az 1874. november 21-én alakult tűzoltóegylet főszertárnokává választotta.²⁵ Az 1875 tavaszán alakult Kertészeti Társulatban az iparnövényzeti szakosztályban tevékenykedett, sikerrel szerepelt az egylet kiállításain.²⁶ 1877-ben a Pápa határában lévő kishantai birtokán számos szőlőfajtát telepített. 1877. február 28-án a Pápai Népbank igazgatósági tagjává választották.²⁷ 1878-ban már a bank igazgatója volt,

²³ SOMFAI 1987. 19., 42. N. N.: Az új megyeház. = PL 14 (1887) 48. sz. (november 27.) 211–212. Az első díjat a budapesti Kiss István, a másodikat a bécsi Schöne L., a harmadikat Voyta nyerte. A megyeházát végül Kiss monumentális, de kevésbé praktikus tervei szerint építették fel.

²⁴ 1870-es évek végi londoni úti élményeiről: VOYTA 1880.

²⁵ Tűzoltó egyletünk. = PL 1 (1874) 31. sz. (november 28.) 288.

²⁶ A pápai kertészeti társulat... = PL 2 (1875) 18. sz. (május 1.) 160.

²⁷ N. N.: A „Veszprém” legutóbbi számában... = PL 4 (1877) 11. sz. március 17. 42.

részt vett a tisztviselők egyikének-másikának gondatlansága miatt csődbe ment bank likvidálásában.²⁸ 1892–1893-ban, a város utcáinak, járdáinak aszfaltozásakor a *Magyar Asphalt Részvénytársaság* budapesti cég pápai megbízottja volt, a cég számára magánszemélyektől gyűjtött megrendeléseket kapubejárók, udvarok, raktárak és más helyiségek aszfaltozására.

A páholy tagjaként kezdettől sürgette a pápai állandó színház megépítését, amely a korszak legnagyobb kulturális beruházása volt. Voyta a széleskörű társadalmi összefogással felépült állandó színház igazgatóválasztmányának tagjaként részt vett a Színházi Rendszabály (1883) kidolgozásában. Várostervezési, városépítési nézeteit az árvíz után újjáépülő Szeged kapcsán fejtette ki a *Szegedi Napló* hasábjain.

A Pápai Ismeretterjesztő Egyletben számos előadást tartott. Kezdetől belső munkatársa volt a *Pápai Lapoknak*. Rendszeresen támogatta a rajziskolát és a koldusok segélyezésére fölállított pénzalapot. Városi képviselőként lemondásáig, 1893-ig tevékenykedett, az Építészeti és Szépítő Bizottságnak és az Egészségügyi Szakbizottságnak is hosszú ideig tagja volt.²⁹ 1892. február 19-én tagja volt annak a Martonfalvay Elek helyettes polgármester vezette küldöttségnek, amely Pápa város díszpolgári oklevelét adta át Budapesten régi barátjának, Vaszary Kolos hercegprímásnak.³⁰

A város befolyásos polgáraként a *politikát* is formálta. 1875-ben segítségével nyerte el a pápai választókerült országgyűlési képviselői mandátumát Ráth Károly, aki szabadelvű programmal lépett fel. 1885-ben azonban alulmaradt Láng Lajos Tisza-párti képviselőjelölttel szemben.

1893 végén költözött Budapestre, de szakmai kapcsolata a várossal később is megmaradt. 1911-ben például ő javította meg a városi színház fűtési rendszerét. Budapesten hunyt el 1923-ban.

Voyta Adolf gazdag életútjának alig maradt írásos lenyomata. A család *levéltára* szétszóródott, a Veszprém Megyei Levéltár Pápai Levéltára mindössze a család töredékes iratait őrzi.³¹ Kétségtelen, hogy e töredékes anyag legértékesebb része Voyta 244 oldalas visszaemlékezése, amely hiányos volta ellenére fontos kordokumentum.

²⁸ N. N.: A népbank liquidálása... = PL 5 (1878) 15. sz. (április 14.) 65.

²⁹ Már az 1878. július 21-i városi képviselőválasztásokon sikeresen szerepelt: a III. kerület képviselőjeként bekerült a képviselőtestületbe, melynek 1893-ig folyamatosan tagja volt. N. N.: Városi közgyűlés 1878. július 24-én. = PL 5 (1878) 30. sz. (július 28.) 124.

³⁰ N. N.: Pápa város a hercegprímásnál. = EV 14 (1892) 15. sz. (február 18.) 3. H. SZABÓ 1998. 63.

³¹ VeML PL XIII. 38. A Voyta család iratai (1833–1944).

A visszaemlékezés mindeddig csak szűk körben volt ismeretes, a szélesebb közönség nem tudott róla. Voyta életműve még szülővárosában is ismeretlennek számít. Csupán egyetlen beszédes példa: a ma múzeumként látogatható egykori Kluge-féle kékfestő üzemről és a historizáló neoreneszánsz lakóházzal (1869) napjainkban sem tudja senki, hogy azt Voyta Adolf tervezte.³² Annak ellenére a visszaemlékezés legfontosabb építészettörténeti adatait 1933-ban már Lyka Károly, 1987-ben pedig Somfai Balázs közölte.³³ A kézirat néhány részletét korábban szintén megismerhette a közönség. Somfai Balázs levéltáros kollégám az 1999. június 18-án Pápán tartott 1848/49-es konferencián Voyta ifjúkori emlékeivel ismertette meg az érdeklődőket.³⁴ A visszaemlékezés reformkori és szabadságharcra vonatkozó részét a 2001-ben megjelent pápai forráskiadványban tettük közzé.³⁵



Kluge Ferenc pápai lakóháza (1869) napjainkban

³² HORVÁTH-TÓTH 1936. 121., NÉMETH-SZABÓ 1989. 89–90. Az építés körülményeinek tisztázása a jövő kutatásának feladata.

³³ LYKA 1933. 57–59., SOMFAI 1987. 54–55.

³⁴ SOMFAI Balázs: „Beállok honvédnek!” Ifjúkori emlékek a szabadságharcról Voyta Adolf önéletírásában. = Felolvasóülés az 1848–1849. évi szabadságharc százötvenedik évfordulója tiszteletére a Várkastélyban, Pápán, a Város Napja alkalmából. 1999. június 18. (Program)

³⁵ A visszaemlékezés elejét (család, iskoláztatás, 1848/49-es időszak) közöltük. HUDI 2001. 19., 299–300., 303–304.

A személyes élményanyagban tükröződik a forradalmi változás: a rendi Magyarország fölbomlása, a polgári viszonyok kialakulása és megszilárdulása, amely komoly kihívást jelentett egyénnek és közösségnek. Hősünk a tőkés viszonyokhoz összességében sikeresen alkalmazkodó konzervatív szemléletű kisvárosi polgár típusát testesíti meg.

A visszaemlékezésből kitűnik, hogy Voyta határozottan osztrák- és németellenes, a magyar nemzeti függetlenség elkötelezett híve (a kiegyezés elutasítója), az angol kultúra (különösen az angol építészet és műszaki alkotások) csodálója. A hagyományos polgári éthosz híveként elítélte a kapitalista vállalkozók (főként zsidók) mohóságát és „erkölcstelenségét”. Míg a pápai szabadkőművesek többsége ragaszkodott a vallási hagyományokhoz, és erősen kötődött saját vallási közösségéhez, addig Voytáról ugyanezt nem mondhatjuk el. Bár formailag betartotta a vallási előírásokat, sehol sem írt arról, hogy katolikus vallását rendszeresen gyakorolná, s a plébánia törekvéseit támogatná.³⁶ Feltehetőleg lanyha vallásosság vagy inkább vallási közönyösség jellemezte.

Visszaemlékezéséből keveset tudunk meg családjá múltjáról, belső életéről, ahogy saját érzelmi világát sem tárja elénk. Magatartása távolságtartó, stílusa tárgyilagos, nyelvi fordulatai helyenként idegenszerűek (németesek), magyarul talanok. Összhatásában mégis érzékletesen képes földézni számunkra a kort, amelyben élt, s amelynek nem jelentéktelen figurája volt.

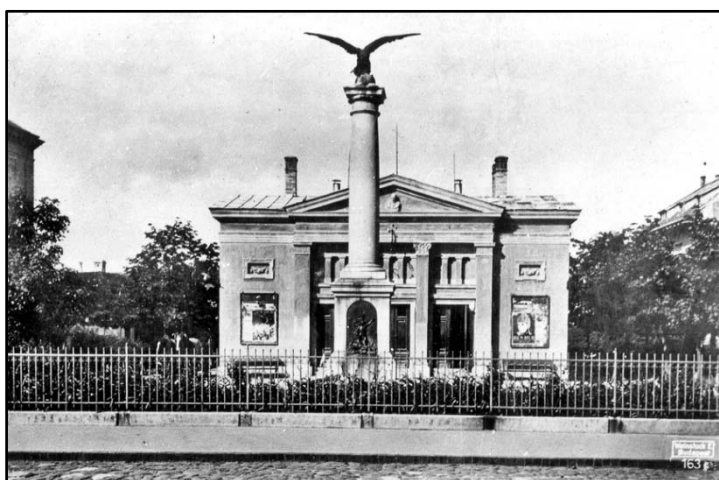
Voyta egyenletes, lendületes kézírással vetette papírra önéletírását, melyet ritkán javított. A *szöveg átírásakor* a mai olvasó igényeit vettük figyelembe: az egyéni helyesírási sajátosságokat megtartottuk, a mondatokat a mai helyesírás szerint tagoltuk, a magánhangzókat is aszerint írtuk. Az idegen eredetű szavak átírásakor Voyta régies (latinos) írásmódja helyett a mai változatot alkalmaztuk (gymnasium – gimnázium, polytechnikum – politechnikum). A dátumok írása-kor latinos hónap-elnevezéseket használt, mi a mai gyakorlatot követtük.

A régies, katolikus helyesírást tükröző írásmódjától is eltekintettünk (czéh – céh, tanonc – tanonc, Czel – Cell, Marczaltő – Marcaltő, Répczelak – Répcelak). A különírás-egybeírás kérdésében szintén a mai helyesírást vettük alapul – nála a különírás a gyakori, olyannyira, hogy sok esetben még a ragokat is külön írta az adott szótól. Egyéni helyesírást tükröző szavait (gabna = gabona, hoszu = hosszú, ahoz = ahhoz, bennt = bent, egyéb = egyéb, fenntmarad = fentmarad,

³⁶ A másik oldalról ezt látszik igazolni, hogy a kegyes alapítványokkal, jótékonykodással is foglalkozó plébániatörténetben hiába keressük a Voyta nevet. Vö. KISS 1908.

szóll = szól, ujj = új, utánna = utána) is javítottuk. Hosszú mássalhangzók helyett mindig rövidet írt (ösze = össze, galy = gally, kiaszony = kisasszony, könnyü = könnyű, menyire = mennyire); a hosszú–rövid ékezeteket nem jelölte következetesen. Minkét esetben a mai helyesírást követtük.

A szövegrészeket *fejezetekre* tagoltuk, minden fejezetnek *önálló címet* adtunk. (Voyta folyamatosan írta a szöveget, bekezdéseket is ritkán alkalmazott.) Folyóiratunkban több részletben közöljük visszaemlékezését.



A pápai kőszínház épülete (1881–1931)



CSALÁDOM, GYERMEKKOROM

1834. év október 25-én születtem Velsz Anna édesanyámtól, ki negyednapon, október 29-én meghalt. Ez volt életemben nagy és első szerencsétlenségem. Atyám³⁷ 1836-ban újra megházasodott, feleségül vevén Holczheimer ács-mester Erzsébet nevű leányát. Ez ideig nagyanyáméknál gondoztak.

Négy-öt éves koromra tudok visszaemlékezni. Anyámat igen szerettem, jó lélek volt, ki engem is igen szeretett. Ha nem mondták volna meg, hogy ez nem édesanyám, sohasem hittem volna el. De akkor még azt sem tudtam, hogy van édesanya, és van mostohaanya a világon.

Az elemi iskolákat és a kisgimnáziumot³⁸ Pápán végeztem, mely idő alatt ének- és zeneiskolába is jártam.³⁹ Zongorázni ugyan nem tanultam meg, de énekelni megtanultam, és szerettem is énekelni.

1847. okt[óber] 1-[j]én atyám elvitt Győrre, [s] az 5-ik gimnáziumban⁴⁰ beiratott. Teljes ellátásban Jancsi bácsinál, Velsz János nyug[almazott] Nádor huszár ezredbeli kapitánynál [voltam].

1848. évi március közepén hozzánk is eljutott a forradalom szele, ami [közünk] diákok közt is nagy zavart okozott, ami miatt az igazgatóság elhatározta, hogy az iskolai évet nem a szokásos július végén, hanem már május végén lezárják.⁴¹ Levizsgáztattak bennünket és hazaküldtek. Erről szóló bizonyítványom is megvan a nagy portefeullenben.⁴²

Győrből hazaérkezve atyám rajzolni tanított és bevezetett az építészet elemeibe. Mivel látta, hogy nekem kedvem és tehetségem van ehhez, Szombathelyre adott Hölzel József⁴³ építészhöz, kinek kiterjedt sok szép építése volt. Templomok[at] és kastélyokat épített, ezért nekem jó alkalmam volt, de

³⁷ Woita József pápai építőmester 1865–1886 között a város polgármestere volt. A visszaemlékezés végén apját úgy jellemzi, mint aki a város zilált pénzügyeit rendezte, az önkormányzat működését megszilárdította, „rendet teremtett” a városházán.

³⁸ Értsd: a 4 osztályos bencés kisgimnáziumot. Az 1638-ban alapított pálos gimnáziumot 1806–1948 között a bencések tartották fenn. Történetét feldolgozta: BAKONYVÁRI 1896., 1898., MÉSZÁROS 1988.

³⁹ Pápán az 1841-ben szerveződött zeneiskola és a zeneiskolai Hangászegylet irányította a város zenei életét. HUDI 2009. 194.

⁴⁰ helyesen: gimnáziumba

⁴¹ A rendkívüli helyzet miatt sok középiskola, felsőfokú tanintézet előbb tartotta az évvárót. Pápán a református kollégiumban is május 22-én zárták a tanévet. Vö. TRÓCSÁNYI 1981. 196.

⁴² portefeullen, helyesen: portefeuille (francia) = nagyobb méretű csatos irattárca

⁴³ Hölzel (Hölzl) József szombathelyi polgár, építész, főként a vasi megyeszékhelyen és környékén működött.

kedvem is volt hozzá – [a] magam kiképzésére. Hölzel⁴⁴ engem a vépi⁴⁵ új templom építéséhez küldött, ahol már mint kőművestanonc⁴⁶ bőrkötényben tanultam falakat rakni és boltozatokat készíteni. Ez volt [az] 1849. év tavaszán.

Először Holczheimerknál, Vépen pedig Csik János uradalmi igazgatónál [laktam], kinek felesége szinte Holczheimer leány volt, de mire Vépre került, már özvegyember lett. Én ennél a Csik bácsinál voltam koszon és kvártélyon.⁴⁷ Míg Szombathelyen voltam, láttam Ausztriából hazaszökött magyar huszárokat csoportosan, ember és lova is alig látszott a sok virágtól! Ennek láttára az én hazafias lelkem megdobbant. Irigyeltem őket!

Azonban pár hét múlva kerültem Vépre. 1849. június havában, úgy a közepe táján, ulánusok⁴⁸ érkeztek Vépre rekvirálás⁴⁹ okából. Harácsolnak a faluban és az Erdődy gróf uradalmában, zabot, szénát, s a t. Az uradalomtól 6 megarakott kocsi csatlakozott a falusiak kocsisaihoz és így kísérték őket az ulánusok Fertőszentmiklós⁵⁰ felé.

Három nap múlva Csik bácsi már várta a kocsisokat, de azok 6 nap múlva sem jöttek haza. Nyolcadnapra – egy vasárnapi napon – délben, az ebédnél ülve jött a hír, hogy a kocsisok megérkeztek. Csik bácsi értesítette a gazdát, hogy a Jancsi kocsist azonnal küldjék be hozzá. Még az asztalnál ültünk, amikor a Jancsi kocsis rekedt hangon, nemzeti sipkában jelentkezett. Elmondta, hogy az úton Répcelaknál⁵¹ egyszerre honvéd huszárok termettek ott, az ulánusokat elverték, többet lelőttek. A rekvirált circa⁵² 15–20 szekeret, úgy, amint voltak, Pápára kísérték.

⁴⁴ Itt a kéziratban Hölzl szerepel Voyta tanulólevelét (1851) is így írta alá.

⁴⁵ Vép Szombathely közelében fekvő magyar katolikus mezőváros, gróf Erdődy Kajetán uradalmi központja. 1851-ben 1410 lakosa volt. FÉNYES 1851. IV. 290.

⁴⁶ A kőműves céhben is három fokozata volt a tanulásnak: inasként (tanoncként) kezdte, legényként folytatta valaki a tanulást, míg azután a céh – ha minden követelménynek megfelelt – mesterré avatta.

⁴⁷ kvártély, a kéziratban quartély (latinból) = szállás

⁴⁸ ulánusok (lengyelből) = lándzsával felszerelt könnyűlovasság az osztrák hadseregben

⁴⁹ rekvirálás, a kéziratban requirálás (latinból) = foglalás, itt: foglalás a katonaság ellátása érdekében

⁵⁰ Fertőszentmiklós magyar katolikus mezőváros Sopron vármegyében, Soprontól keletre, a győri postaút mentén. 1851-ben 2138 lakosa volt. A herceg Esterházy család és köznemes családok (Bezerédy, Konkoly, Lukenich, Rohonchy, Nagy, stb.) birták. FÉNYES 1851. IV. 114.

⁵¹ Répcelak Vas megyei község a Répce közelében, Kőszeg vonzáskörzetében. 1851-ben 650 evangélikus, 200 katolikus, 44 izraelita lakosa volt. Barthodeiszky, Kisfaludy, Vitnyédi és más köznemes családok birtoka. FÉNYES 1851. III. 8.

⁵² circa (latin) = körülbelül

– Ezért késtünk meg.

Ezt hallva, alig vártam az ebéd végét, rögtön kimentem a kocsisokhoz. Azok elmondták:

– Hej, ifjúr, ott van ám a magyar világ! Annyi a honvéd, mint a hangyák. Szól a muzsika a városban, az ágyúk a templom körül vannak felállítva. Hej, de jó dolgunk volt; etettek, itattak bennünket, s a t.

Erre elhatároztam, hogy eb lesz kőműves, hazaszököm, beállok honvédeknek.

Szombathelyen minden kedden gabonavásár⁵³ van, ahová a pápai Spitzer⁵⁴ zsidó rendszeren megjelenik, mindég gabonával megy fel és onnét valamit hoz haza. Ezt tudtam, mert atyám ezzel szokott valamit küldeni részemre. Dictum factum,⁵⁵ kedden délután elszöktem hazulról, mentem 2 óráig Szombathelyre. A vásárban megtaláltam Spitzert, ki hajlandó volt engem elvinni haza. Kérdeztem, hogy mikor indul, azt mondta, még ma, amint a vásárnak vége van. Ő hazafelé nyers borjúbőröket visz, majd valahogyan elhelyezkedünk. Senkitől, még Holczheiméktől sem vettem búcsút, elindultunk az éjnek.

Lehetett úgy 10 óra, amikor Sárvár⁵⁶ közelébe jöttünk. Sárvárnak egy függetlenségén,⁵⁷ Sárón hallottuk és láttuk, hogy egy ulánus trombitált. Ez nem confundált⁵⁸ bennünket, mentünk tovább be Sárvárra. Spitzer kocsisa behajtott a pajta alá etetni. Mikor Spitzerrel leszálltunk, a pajta alatt láttu[n]k kocsikat és honvédeket. Első dolgom volt megkérdezni, hogy honnét jöttek ide, hisz Sárón⁵⁹ ulánusok vannak.

⁵³ Szombathelyen kedden és pénteken, Pápán pénteken tartották a hetipiacot. Vö. TILCSIK 2009. 98., HUDI 1995. 56.

⁵⁴ A kereskedő nevét itt Spitzer, később Spiczter, Spitzer alakban is írta, mi egységesen a németes változatot (Spitzer) használjuk. Az 1848. évi zsidó összeírásban Spitzer József 51 éves felpécsi születésű gabonakereskedő szerepel. VeML IV. 1. h. Összeírások. A pápai zsidók összeírása, 1848.

⁵⁵ dictum factum (latin) = úgy tette, amint mondta; a szót tett követte; Voyta kedvenc szófordulata, a továbbiakban még sokszor előfordul

⁵⁶ A szövegben hibásan: Sárvárhoz; Sárvár mezőváros Vas megyében, a Rába folyó és Gyöngyös patak közelében, Szombathelytől 3 ¼ órányira található. 1851-ben 1300 katolikus, 300 evangélikus lakosa volt, mindkét közösség anyaegyházat tartott fenn. FÉNYES 1851. IV. 16.

⁵⁷ értsd: külterületén

⁵⁸ A kéziratban: confundált (latinból) = megzavart

⁵⁹ Sár község Vas vármegyében, a sárvári uradalomban. 1912 óta Sárvár része. 1851-ben 488 katolikus lakta. FÉNYES 1851. IV. 10.

– Cellból jöttünk, ifjúr, tiszt urakat hoztunk, azok odabenn a vendéglőben vacsoráznak.

Több sem kellett nekem, mentem be az ebédlőben⁶⁰ vacsorázni. Egy hosszabb asztalnál ült 4 honvédtiszt, egynek nevére emlékszem, Szájbold⁶¹ kapitány. Sok sárvári úriemberrel beszélgettek, persze a viszonyokról, s úgy mondták, hogy Kiscellben⁶² vannak toborzáson, de este kirándulásképpen jöttek Sárvárra. Ezen jelenettől fel voltam paprikázva, végleg elhatároztam magamban, hogy Pápán beállok honvédek.

Spitzer fuvarosa készen levén az etetéssel, folytattuk úgy éjfél tájban utunkat Pápa felé. Már reggel volt, amikor Kiscellbe értünk. Ott már szólt a cigánymuzsika, amint a templomterre értünk, láttuk a toborzást. Honvédek zászlóval vonultak fel, a már beállott parasztleányek ingben, gatyában, fejükön honvédcsapkával járták a toborzót. Örömben majd kibújtam a bőrömből, alig vártam, hogy Pápára érjünk.

Délután úgy 4 óra felé Borsosgyőrré⁶³ értünk, ahol a Séd hídjánál az ott posztoló honvédhuszárok megállították kocsinkat, átkeresték, hogy nem viszünk-e valami fegyvert. Ezt nem találtak, hát tovább eresztettek bennünket.

Pápára érve, a Korona⁶⁴ vendéglő előtt, a Devecseri utca⁶⁵ felé tartva, egy honvédtoborzó ment Által István⁶⁶ vezetésével. Én a kocsiról leugrottam és odaálltam a toborzók közé, mondván, hogy én is be akarok állni honvédek. Nem vettem észre, hogy azok mosolyogtak magukban, hogy egy 14–15 [éves] fiú katona akar lenni; magukhoz fogadtak és mentem velük a nagytemplomig. Ott láttam az ágyúkat, a Krakauer⁶⁷ zsidó korcsmároshoz⁶⁸ atyám házá-

⁶⁰ helyesen: ebédlőbe

⁶¹ Szájbold kapitány, 1848/49-es honvédtiszt életrajza nem ismeretes. Vö. BONA 1988.

⁶² Kiscell katolikus mezőváros Vas vármegyében, Pápa és Sárvár között, a Sághegy alatt. A bencés rend birtoka. 1851-ben 660 lakosa volt. FÉNYES 1851. I. 233.

⁶³ Borsosgyőr jobbágyközség Pápa szomszédságában, Pápától félórnyira. A pápai Esterházy uradalom része. 1851-ben 213 református, 121 katolikus lakosa volt. FÉNYES 1851. I. 158.

⁶⁴ A Korona uradalmi vendéglő volt Pápán, melyet bérleti rendszerben hasznosítottak. Az épület ma a Celli (korábban Beloianisz) u. 6. szám alatt található. Vö. NÉMETH-SZABÓ 1989. 63.

⁶⁵ Devecseri utca Pápán ma a Vak Bottyán utca.

⁶⁶ Által István református volt, a belsővárosban lakott és az egyházközségi adóösszeírások szerint az I. osztályú (jómódú) adózók közé tartozott. 1848-ban nem szerepelt sem a 689 politikai választójoggal rendelkező polgár, sem az 1848. július elején a Drávához vezényelt nemzetőrség soraiban. Utóbb hazafias lelkesedése is alábbhagyott, ugyanis 1849. május elején hadköteles István fia helyett 80 ezüsförintért állított egy újoncot. Vö. HUDI 2001. 140–156., 173–180., 281.

⁶⁷ Krakauer nevű zsidó kocsmáros nem szerepel az 1848. május 28-án felvett nemzetőri összeírásban. H. SZABÓ 1994. 89–105. Az 1848-as zsidó összeírásból Krakauer Ferenc 41 éves

tól⁶⁹ a harmadik ház[nál], és [az] ott a mulató tűzerek közé vegyültem. Egy kis pénzem is volt, fizettem nekik bort, s a t., mondván, hogy be akarok állni a honvédséghez. Ők helyeselték, s oktattak, hogy csak a tűzérséghez menjek, mert ott könnyebb a szolgálat, mint a többi fegyvernemeknél; aztán ott ilyen fiatalokat is felvesznek.

Persze reggelig mulattunk, s úgy mondták, hogy majd elkísérnek Zsurmay⁷⁰ ezredeshez jelentkezni. Nagy vargabetűt csináltunk, hogy atyám házát elkerüljük – Zsurmay abban a házban volt beszállásolva, ahol Tóth Lajos urad[almi] fiskális⁷¹ lakása volt.

Zsurmay megkérdezte a nevemet, hova való vagyok, és hány éves vagyok. Erre azt mondta:

– Fiam! Te még gyenge vagy erre, de jövő évben jelentkezhetsz!

Le voltam forrázva. Most hogyan kerülök atyám elé? – Azt hiszem, Zsurmay megizente apámnak az én dolgomat, mert ő felkeresett engem, szeretettel fogadott, [s] nagy csodálkozásomra hazavitt. Anyám és Elis húgom is nagyon örültek, hogy ismét látnak.

Nem hittem [a] szemeimnek. Hogyan [történhetett], az én komoly atyám miért melegegett fel irántam? Szépen, szelíden beszélt velem, és azt mondta, hogy az egész vár⁷² városi kórház, hol mintegy 400 sebesült fekszik. Aztán elvitt, ott láttam a sok kéz, láb nélküli magyar és német katonát, kiket a csornai csata⁷³ után – ahol Wiss⁷⁴ osztrák tábornok is elesett – hozták Pápára.

lisztkereskedőt és Krakauer Ignác 55 éves hajhászt ismerjük. VeML IV. 1.h. Összeírások. A pápai zsidók összeírása, 1848.

⁶⁸ helyesen: korcsmárostól

⁶⁹ Az emlékirat szerint Woita József a Főtéren épített magának emeletes lakóházat.

⁷⁰ ZSURNAY LIPÓT, eredetileg Żurmański Leopold (1814/16–1867) lengyel származású kilépett cs. kir. alhadnagy (1831–1848. március 31.), aki a 10. Vilmos huszárezredben szolgált. 1848 őszén volt katonái kérésére két századdal Magyarországra jött és részt vett az erdélyi hadjáratban. 1849. májusban őrnagyi rangban szolgált, amikor áthelyezték a Kmety-hadosztályban szolgáló 10. huszárezredhez, amely a Rába-vonalat védte. Júliusban a Délvidéken szolgált, alezredessé léptették elő. 1849-ben halálra, majd 16 évi várfogságra ítélték, 1850-ben amnesztiában részesült, majd emigrált. 1859-ben az olaszországi magyar légió, 1860-ban az olasz királyi hadsereg ezredese. 1867-ben hazatért, Pesten hunyt el. Vö. BONA 2000. 735–736.

⁷¹ TÓTH LAJOS a pápai Esterházy család uradalmi ügyésze, 1847-ben a városban működő 30 pápai ügyvéd egyike. HUDI 2001. 58.

⁷² A csornai ütközet után az Esterházy-várkastélyban katonai kórházat rendeztek be, akárcsak 1809-ben a franciákkal vívott győri ütközet (június 24.) után.

⁷³ Kmety György ezredes hadosztálya 1849. június 13-án a csornai ütközetben megfutamította a Franz Wyss tábornok vezette császári csapatokat. Az ütközetben maga a tábornok is elesett. BENDA 1983. III. 698., HERMANN 2001. 323–324. Az ütközet okmánytárát összeállította: HERMANN 1999a.

Atyám abból a célból, hogy engem elria[s]szon a katonaságtól, [az] ellenkezőt érte el, mert én még dühösebb lettem az osztrákok iránt és nem tettem le szándékomról, de hallgattam.

Ezalatt az történt, hogy a csornai csata után az osztrákok Pápa felé indították [csapataikat], és már Marcaltóhoz közeledtek, mire a pápai hadosztály Kmetty ezredes⁷⁵ parancsnoksága alatt Marcaltó⁷⁶ felé vonult. Azomban⁷⁷ az osztrákoknak sikerült Marcaltón alul pár ezreddel átjönni a Rábán, ekkor Kmetty azonnal vi[s]szavonta hadosztályát és Pápát védendő, Ihászínál⁷⁸ megállt és ott várta be az osztrákokat. Ez június 28-án⁷⁹ volt.

Persze, nagy volt a zavar Pápán, én pedig eltűntem hazulról. Senki sem tudta, hová lettem.

Pápáról sokan kimentek Ihászira, én is ezekkel mentem. Az osztrákok csatasorba álltak előttünk déli 1 órakor. A gabnák, kukoricák még fent álltak. Az osztrákok felhasználták ezt a körülményt, onnét lőttek ki a vadászok a honvédeinkre, de ezek ágyúkkal⁸⁰ kinyulatták⁸¹ őket!

A csatának esti 8 óra vetett véget⁸² oly formán, hogy a lövések, attackok⁸³ gyérültek, az est beálltával a honvéd is vi[s]szavonult a Kálvária hegyén hagyva két ágyút jelzés végett.⁸⁴ A honvéd hadosztály együtt maradt, de Pápán pár órai nyugalom volt. Ez idő alatt minden házból a[n]nyi ételt-italt vittek ki, aki csak tehette, adott nekik. Én is a csőcselék[k]el vi[s]szamentem

⁷⁴ FRANZ WYSS (1796–1849) vezérőrnagyról, a cs. kir. hadsereg jobbszárnyán elhelyezkedő féldandár parancsnokáról van szó. HERMANN 2001. 324.

⁷⁵ KMETTY (KMETTY) GYÖRGY (1813–1865) honvéd tábornok, honvéd hadosztályparancsnok, a török hadseregben Iszmail pasa néven ismert. A császári hadseregből főhadnagyként lépett át a győri 23. honvéd zászlóaljba. Budavár bevételénél már alezredes, később ezredes. A szabadságharc bukása után Törökországba emigrált. A török hadsereg tisztjeként részt vett a krími háborúban, a kuruderei ütközetben és a karszi erőd védelmében. 1861-ben nyugdíjba vonult, Angliában telepedett le. Londonban hunyt el.

⁷⁶ Marcaltó katolikus mezőváros, folyami átkelőhely Pápa közelében, a Rába és a Marcal mellett. Lakosainak száma 1851-ben: 693 katolikus, 98 evangélikus. A gr. Amade család uradalmi központja. FÉNYES 1851. III. 66.

⁷⁷ helyesen: azonban

⁷⁸ Ihászi – másként Ihász – puszta Marcaltó szomszédságában, a Marcaltó–Pápa közötti országút mentén. FÉNYES 1851. II. 131.

⁷⁹ helyesen: június 27-én

⁸⁰ A kéziratban eredetileg: *átyukkal*, javítottuk.

⁸¹ A szöveg 12 oldalas gépiratos változatában hibásan: *kiugratták*.

⁸² Az ütközet érdemben délután fél négy és hat óra között zajlott le. HERMANN 1999b. 41.

⁸³ attackok (francia–német) = támadások

⁸⁴ Kmetty az ütközet után Ihász mögött 3,5 km-re foglalt állást, s csak éjjel vonult be Pápára. HERMANN 1999b. 42.

Pápára, úgy 10 óra lehetett, hogy a honvéd hadosztály menetelt Veszprém felé.

Másnap aztán jött a „nemulass” – apám bezárt a konyha melletti cseléd-szobába, ahová az ebédet és a vacsorát adták be. Ez tartott két napig, míg a honvédsereg már Pesten volt.

Börtönszobámból apám kieresztett és komolyan kérdezte tőlem, hogy miért jöttem haza Szombathelyről. Istenem, mit mondjak? Hát azt mondtam, hogy elment a kedvem a mesterségemtől. Erre atyám azt mondta:

– Jól van, de nekem 24 óra után mondd meg, mi akarsz lenni.

Szabadon jártam egész nap, töprengve, hogy mit hazudjak atyámnak, mert az nem volt igaz, hogy elment a kedvem a pályámtól, hanem a viszonyok vittek magukkal.

Gondolkoztam: ügyvédséghez nincs kedvem, sem hajlamom. Orvosi pályától elment a kedvem, mióta a pápai várban láttam a sok szenvedőt. Végre lejárt a 24 óra, s azt mondtam atyámnak, hogy kereskedő akarok lenni. Fájt a szívem, hogy nem mondhattam meg a valót, de következetes akartam lenni. Holott, ha nem tapasztalatlan gyerek lettem volna, megvallhattam volna, hogy engem a viszonyok tántorítottak meg, és hogy örömet visszamennék Szombathelyre.

Így aztán atyám beszélt a Tscheppen Józseffel,⁸⁵ s azzal tért vi[s]sza, hogy ő odavesz engem magához, de nem inasnak, hanem gyakornoknak, úgy, mint atyám kívánta. Különösnek találtam, hogy én zöld kötényben staniclikat csináljak és minden vevőnek bókoljak. Titokban sírtam is, de csak tűrtem a sorsomat.

Így múlt el egy év, egy kínos év. Azon töprengtem, miképpen szabadulhatok ki ebből a helyzetből. Végre az jutott eszembe, hogy helyzetemet közölni fogom Schloss Salamonnal,⁸⁶ a pápai izr[aelita] hitközség⁸⁷ jegyzőjével, kitül németül és olaszul tanultam. Ő meglelt, tapasztalt emberként majd tud nekem tanácsot adni. Úgy is lett. Ő azt tanácsolta, hogy mondjam, vagy írjam

⁸⁵ TSCHIPPEN (a forrásokban: Cseppen) JÓZSEF pápai kereskedő (vegyeskereskedő), a polgárság tagja. 1847-ben nem említik a pápai kereskedőtársulat tagja között. 1848-ban 56 éves volt, országgyűlési választójogot élvezett. HUDI 2001. 57., 154.

⁸⁶ Az 1848. június 30-án kelt zsidó összeírásban a 35 éves Schlósz Salamon az izraelita közösség jegyzője. VeML IV. 1. h. Összeírások. A pápai zsidók összeírása, 1848.

⁸⁷ A pápai zsidó hitközség 1748-ban kapott védlevelet gr. Esterházy Ferenctől. A türelmi adózás és a felekezeti különállás miatt a zsidó község külön önkormányzatot, az önkormányzat pedig külön jegyzőt tartott fenn. A zsidó község igazgatásáról: HUDI 1995. 107–117.

meg atyámnak őszintén a valót, aki majd alszik rá egyet és hiszi, hogy megbocsát. Schloss bácsit arra kértem, hogy fogalmazzon meg egy levelet, azt majd leírom és hazaküldöm. Így is lett.

Egy este, amikor a kapuszín alatti boltajtót zártam, a sötétben rámkiált atyám:

– Adolf, te vagy az? – Igen!

– Majd bezárás után jöjj haza, beszélni akarok veled!

Ezt jó jelnek vettem. Tsheppent kértem, hogy egy fél órára haza mehessek, atyám kívánságára. Eleresztett. Atyám a vacsorát végezve, még az asztalnál ült, mikor beléptem. Szívszorongva vártam az orkánt!

Atyám szeretettel fogadott és azt mondta, hogy nem attól függ az ember sorsa, hogy mi a mestersége, hanem csupán a szerencsétől függ.

– Látod, ha suszter⁸⁸ leszel, és szerencséd van, boldogulni fogsz; *viszont lehet bármi foglalkozásod az életben, ha nincs szerencséd, semmire sem fogsz menni.*⁸⁹ (Sajnos, ez a jóslat bevált!)⁹⁰ – Tehát én nem bánom, visszaviszlek Szombathelyre, de előbb Hölzelrel kell beszélnem.

Hölzel szívesen visszavett. Ezzel elköszöntem Tsheppentől és elutaztunk Szombathelyre, ahol a céhbe azonnal felvettek, mint tanulót.⁹¹ De már nem Holczheimeréknél, hanem Hölzelhez közel talált atyám lakást Székely József kötélgyártónál, a volt [Székely] Ferenc igazságügyminiszter⁹² apjánál. Ott megtudtam, hogy már három kosztos van; egy varasdi kereskedőnek a fia, egy muraközi özvegyasszonynak a fia, Lisziak Ferenc, és egy Somogy megyei falusi jegyzőnek a fia. Nekem csak úgy adhat helyet, ha egy tábori ágyon meghállok, mi nekem nem okozott nehézséget.

⁸⁸ suszter (németből) = cipész

⁸⁹ E szövegrészt a kéziratban aláhúzással emelte ki.

⁹⁰ A zárójeles megjegyzést utólag ceruzával a margóra tette.

⁹¹ Vagyis inasként (későbbi kifejezéssel tanoncként) ott folytatta, ahol abbahagyta.

⁹² DR. SZÉKELY FERENC (1842–1921) jogász, jogtudós, miniszter. Szombathelyen született 1842. március 11-én, a gimnáziumot itt végezte, majd Pesten tanult jogot. 1867-től az igazságügyi minisztériumban segédfogalmazó, fogalmazó, majd 1871-től titkár, 1890-től a királyi kúrián bíró, majd sajtóügyi referens; 1900-tól budapesti királyi főügyész, 1902–1910 között koronaügyész, 1910 elején vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1910–1913 között igazságügy-miniszter. Vö. SZINNYEI 1909. XIII. 579–581. – A Sopron vármegyéből származó, 1816-ban Szombathelyen polgárjogot szerző Horváth József (1793–1872) csizmadiamester, gabona- és gubacskereskedő, városi belsőtanácsos fia, Horváth Boldizsár (1822–1898) is igazságügy-miniszter volt 1867–1871 között, nyilván ő hozta be a minisztériumba közeli ismerősét. SZINNYEI 1896. IV. 1146–1151. – Horváth József és családja karrierjéről lásd: TILCSIK 2009. 130–143.

Aztán a részletekre került a sor. Székely előadta, hogy ezek a fiatalember-
rek kapnak reggel kávét és egy zsemlét, délben 3 tál ételt – vasárnap vagy
ünnepeken 4 tál ételt –, és este mindig 2 tál ételt és mosással együtt fizetnek 14
forintot havonként. Atyám erre azt kérdezte, hogy [ha] kávé helyett kenyér
[van] reggelivel mennyit kér? Székely azt mondta:

– Így 12 forintot. – Atyám erre azt mondta:

– Tudja, Székely úr, én vagyok abban a helyzetben, hogy a 14 forintot
megadhatnám, de én a fiamat az életnek akarom nevelni és nem akarom el-
kényeztetni; s maradjunk meg a 12 forintosnál!

Atyám hazautazott. Másnap reggel, amint a három pohár kávét és 3 zsem-
lyét és tányéron egy darab kenyeret behozták, a három deák nekiült, én pedig
a kályha sarokba húzódtam a nekem járó kenyérrel. Könnyeim potyogtak,
látva, hogy az özvegyasszony fia és a somogyi falusi tanítónak a fia kávéz-
nak, az én apám meg meg tudta tenni azt a szégyent, hogy így degradáljon⁹³.
No, de örülve, hogy ismét Szombathelyen lehettem, napirendre tértem felette,
de ezt sohasem feledtem el.

1853. okt[óber] 1-[j]én kaptam levelet és 50 forintot atyámtól azzal az uta-
sítással, hogy menjek fel Bécsbe, Donát bácsihoz⁹⁴ szálljak, a többit megtu-
dom ottan. Ő három évet engedélyez tanulásomra, amiben⁹⁵ *csak annyit ta-
nuljak, ami Pápara elégséges*.

⁹³ degradáljon (latinból) = lefokozzon, megalázzon

⁹⁴ A Voyta építészdinasztia egyik tagjáról van szó. *Id. Voyta* (Wojtha, Wojta) *Donát* 1797-
ben született, évtizedekig élt és alkotott Szombathelyen, ahol uradalmi és lakossági megrende-
lésre a legszebb klasszicista épületeket építette. Kőszegen szintén polgárházak őrzik munkálko-
dásának eredményeit. 1817. július 13-án vette feleségül Anreith György János építész lányát.
Anreith halála (1823) után átvette üzletét. Szombathelyről Bécsbe költözött, majd idős korában
hazatelepült. 1847. január 1-én Óperinten (ma Szombathely része) agyonlőtte magát, ott temet-
ték el. Fia, *ifj. Voyta Donát* Szombathelyen született, 1818. március 21-én keresztelték. Az 1830-
as évektől apja mellett, annak halála után önállóan dolgozott. Baumeister Woita 1851-ben sze-
repelt utoljára a szombathelyi kőműves céh nyilvántartásában. Ezután Bécsben élt, majd 1868-
tól Budapesten működött, itt hunyt el 1875-ben. Vö. LYKA 1933. 56–57., SZILÁGYI 2005. 181–
182. Szombathelyen Voyta helyét Brenner János (1815–1879) építőmester vette át, aki 1851 dec-
emberében kért iparengedélyt. A város 1852. december 12-én adott számára letelepedési enge-
délyt. MELEGA 2010. 132.

⁹⁵ helyesen: ami alatt; ezalatt

BÉCSI TANULÓÉVEIM

[Így is lett. Felmentem Bécsbe, s] Donát bátyám⁹⁶ másnap beiratott a Politechnikum ipariskolai osztályába, ahol építőmestereket képeznek ki. A tanulási és rajzórák d. e. 8–12-ig voltak.

A Politechnikum előcsarnokában annyi volt a fiatalember, mint egy méhkas előtt. Nekem felette feltűnt a sok magyar beszéd. Kíváncsiságból szóba álltam több magyarral. Úgy mondták, hogy úgy a politechnikum, mint az orvosi és jogi egyetem teli van magyarral azért, mivel Magyarországon nincsenek ily intézetek, azért szorultak fel Bécsbe.

Ilyen nagy intézetet, mint a politechnikum, sohasem láttam, fogalmam sem volt arról, hogy ott egy-egy osztályban 2–300 hallgató jár, az előadásokra bárki szabadon bemehet. Egy pár rokonszenves fiatalemberrel, kik a mérnöki pályára készültek, megismerkedtem. Velük mentem be az ő előadásaikra. Minden szakmának külön hallgatóterme van, s a t. Egy új világ tárult [a] szemem elé. Nagy kedvet éreztem arra, hogy a három év alatt az építészetet érdeklő tananyagot megszerezsem, tanulni, amit csak lehet. Így aztán eljártam a vegyészeti előadásokra akkor, amikor az építési anyagok vegyészeti; a minerológiába, ahol a természetes kövekre vonatkozó; a növénytani előadásokra, amidőn az építéshez szükséges faemek tulajdonságaira [vonatkozólag adtak elő] s a t. A fizikai előadásokra szorgalmasan eljártam és jegyeztem, ezalatt két évig az ipariskolát is végeztem.

A politechnikum 4-dik évében csupán az építészettel foglalkoznak, t. i. a dinamikai hatásokkal, szóval [a] tudományos részét egész terjedelmében [vették], amit az ipariskolában nem tanítottak, azonban a szépépítészetet nem tanították, arra a képzőművészeti akadémia volt alkalmas. Minthogy nekem időm nem engedte, hogy az akadémiára járjak, Donát bátyám kieszközölte Tietz Károly⁹⁷ műépítésznél, hogy fizetés nélkül dolgozhassam nála. Tietz beleegyezett.

⁹⁶ VOYTA DONÁT (1818–1875) szombathelyi építész 1851 után már Bécsben lakott. MELEGA 2010. 132.

⁹⁷ CARL TIETZ (1832–1874) bécsi műépítész a nyugat-poroszországi Jastrowban született, Oberdöblingben hunyt el. A historizmus jeles képviselője volt. A berlini építészeti akadémián végzett. 1852-től élt Bécsben. Jelentős szerepe volt a körút modern építészeti arculatának kialakításában. Számos középületet, magánházat, palotát tervezett.

Ez a Tietz egy berlini fiatalember [volt], ki a Circus Renz⁹⁸ építéséhez lett a tervező May bécsi műépítész által szerződötve, mert híres decorateurnek⁹⁹ ismerték. May építész nem fejezhette be a circust, mert közben meghalt, eképpen az elkészítés Tietzre lett bízva. A gyönyörű circus általános meglepetést keltett Bécsben. Ezzel Tietz szerencséje meg volt állapítva. Egészen új, meglepő dekoratív műveket alkotott, s így akkora műterme volt, amelyben 8 berlini, [és] egy bécsi rajzoló foglalkoztatott. Itt aztán lehetett tanulni [olyat is], amit még az akadémián sem lehet megtanulni. Az akadémián a régi sablonos stílusokat [oktatták], a berlini iskola pedig az új, gyönyörű stílust használt[a].

Tietznél akartam egy évet tölteni, erre atyámtól engedelmet kaptam. Nagy örömmre Tietznek megtetszettem, mert eltanultam tőle a szépművészetet (dekoratív stílust), aminek ő kiváló mestere volt. Azonban a szerkezetben gyenge volt, szóval ő csak kiváló művész volt.

Nekem 3 havi bejárás után felajánlott havi 80 forintot, ha rendesen bejárrok. Nagy örömmel fogadtam ezt az ajánlatot, s atyámnál beszünttettem a további segítséget. Tietznél tanultam meg játszva a perspektívát, amit a politechnikumban a vetületi mértanban oly teoretikusan adták elő, hogy alig egynehány technikus volt képes távlatot készíteni.

Minden berlini fiatalembernek külön-külön épületeket adott ki. Nekem a gróf Schlick¹⁰⁰ tábornok palotaépítését adta ki. Ezen épület a bécsi Glacis-n¹⁰¹ az első épület volt. A császár is igen érdeklődött iránta. A gróf megkérte Tietzet, hogy egyik oldalhomlokzatát rajzoltassa meg csak ceruzával, melyet a császárnak megmutathat. Ezt Tietz reám bízta. A gróf örvendő közölte Tietzcel a császár megjegyzését:

– Sehr schön, nicht so sablonmässig, wie man bisher gewohnt war!¹⁰²

A palota elkészült. Atyám kívánsága ellenére sokkal többet tanultam, és mondhatom, hogy az építészet minden ágában a lehető legteljesebb kiképzést

⁹⁸ *Zirkus Renz*: a Renz Cirkuszt 1853–1854-ben építették. Bécs II. kerületében, a *Zirkusgasse*-ben található.

⁹⁹ *decorateur* (francia) = díszítő

¹⁰⁰ FRANZ SCHLICK GRÓF (1789–1862) császári altábornagy, 1848–1849-ben a III., majd I. osztrák hadsereg parancsnoka. Schlick tábornok galíciai csapataival 1848 decemberében tört be Magyarországra. A *Palais Schlick* 1856–1858 között épült. A *Türkenstrasse* 25. alatt látható.

¹⁰¹ Glacis (francia) = a várak külső széléhez hajló földhányás; a vár- és erődfal előtti egyengetett terep; itt: a várak eltüntetése után keletkezett építési területet jelölték vele.

¹⁰² Nagyon szép, nem olyan sablonos, amilyent az ember eddig megszokott. (német)

nyertem. Arról, hogy én ezzel a képzéssel¹⁰³ Pápára menjek, hallani sem akartam, ezt meg is írtam atyámnak.

Itt most ki kell térnem közbe esett dolgokra. Először is a francia, [a] következő évben az angol nyelvet sajátítottam el, mert úgy gondolkodtam, hogy képességgemmel nem vagyok helyhez kötve. Történetesen megismerkedtem egy De Riedel [nevű] úrral, aki mint mérnök, 15 évig volt [az] angol vasútépítő társaságnál, [s] most Bécsben tartózkodott. Örültem az ismeretségnek, mivel az angol nyelvben gyakorolhattam magamat és a rokon szakmában is érdekes dolgokat hallottam tőle. Egyszer említette nekem, hogy két angol ismerőstől – kik lenn jártak az eufratesi vasút építésénél – Konstantinápolyból jelezték neki, hogy Bécsen át mennek haza Londonba. Ez alkalommal szeretnének vele beszélni.

Az angolok megjöttek, s rögtön izentek neki, hogy a lipótvárosi *Weisses Lamm Hotel*ben¹⁰⁴ keresse fel őket. Ez megtörténvén, nekem egy küldönczel levelet írt, hogy azonnal látogassam meg. Mikor megjelentem nála, közölte velem, hogy az angolok a vasútépítő cég emberei voltak, és megkínálták őt egy jó állással, mit ő elfogadott.

– Akar-e velem jönni, mint építész, mondja meg? – kérdezte. – Majd’ kibújtam a bőrömből, mondván:

– Kész vagyok Önnel menni!

De Riedel közölte az angolokkal, hogy engem óhajt maga mellé vinni. Természetesen beleegyeztek, és egyben meghívtak mind a kettőnket lunchre,¹⁰⁵ hogy engem is megismerhessenek. Erről az egyik bécsi újság is írt, ezt kimetszettem a lapból, és most is megvan a nagy tárcámban.

Az angolok hazautaztak azzal, hogy a továbbiakra [nézve] értesíteni fogják De Riedelt. Én persze biztosra vettem a dolgot és elláttam magamat az egzotikus útra hosszúszerű bagaria csizmákkal, gumiköponyeggel, s a t., s vártam a behívást.

Elmúlt 1857. január, nem jött hír. Jött azonban február elején egy szomorú hír Londonból, mely szerint az eufratesi vasúti munkák szünetelnek, mivel a török és [a] perzsa kormány közt a Perzsa-öböl miatt nagy differenciák támadtak. Ez volt az első csalódás életemben.

¹⁰³ értsd: képzettséggel

¹⁰⁴ Fehér Bányai Hotelben.

¹⁰⁵ lunch (angol) = ebéd; az angolok déltájban szokásos kisebb étkezése

Donát bátyámnál laktam és segítetttem neki. Ő naponként el szokott menni a Stierböck kávéházba ebédje végeztével fekete kávéra, [ahol] volt neki egy Tischgesellschaftja.¹⁰⁶ Egyszer azzal jött haza – úgy február vége felé –, hogy egyik ismerőse említette, hogy az Elisabeth Westbahn¹⁰⁷ építésénél egy kis részt – [a] Linz és Amstetten közti részt – egy angol társaság vállalta, és egy fiatal építészre volna szüksége. Amint ezt meghallottam, rögtön kértem Donát bátyámat, mondja meg az ismerősének, hogy én örömmel mennék, tudván angolul.

Dictum factum, megfogadtak és utasítottak, hogy március 1-én utazzam diligence-on¹⁰⁸ Linzbe és jelentkezzem Geo Giles managernél.¹⁰⁹ Ez megtörtént. Ezzel egyszerre Angolországba[n] éreztem magamat, mert akivel csak érintkeztem, mind angol volt. Nemcsak a vezető személyzet, hanem a pallér-féle nép is angol volt, úgy, hogy csak az egész közönséges napszámos munkások voltak németek.

Én egész márciusban Linzben, a központban voltam elfoglalva. Április elején Ennsbe kerültem, ahol az Enns folyón egy nagy hidat építettünk, Whyt mérnök mellé.

Az as[c]hbachi állomás építése még el sem volt kezdve, legfőbb ideje volt ezen állomás megépítésének. Engem rendelték oda, de mivel nem volt nagy állomás, még adtak hozzá nekem [mást is:] három kis hidat akasztottak a nyakamban.¹¹⁰

A vasútépítéssel október végén készen voltunk, s [a] Londonból jött az értesítés szerint az egész személyzetnek a rajnai Frankfurtban kell a továbbiakat bevárni. Ezt két okból utasítottam vissza: először [a] nagy a németgyűlöletem, másrészt az angolokhoz való becsülésem és szeretetem miatt, mert a linzi vasút építésénél tanultam meg ezt a népet megismerni, becsülni és szeretni. Ott ismerkedtem meg és barátja lettem a két King testvérnek, akik mint pénztárosok voltak alkalmazva; a többi mérnökkel és alkalmazottakkal.

Még egy ok volt, hogy annyi év után egyszer hazamenjek. Ez üdőben lettem nagykorú, s nekem szükségem volt édesanyám után maradt kis öröksé-

¹⁰⁶ Tischgesellschaft (német) = asztaltársaság

¹⁰⁷ Die k. k privilegierte Kaiserin-Elisabeth-Bahn a királynéről elnevezett nyugat-ausztriai vasútvonal. A Bécs Nyugati pu.–Linz közötti szakaszt 1858. december 15-én nyitották meg. A Linz–Salzburg közötti szakasz 1860. augusztus 1-jén készült el.

¹⁰⁸ diligence (francia) = delizsánsz, személyszállító postakocsi

¹⁰⁹ manager (angol) = üzleti vállalkozást szervező-irányító szakember

¹¹⁰ helyesen: nyakamba

gemre, mely esedékes volt. Határozott szándékom volt Ausztriának hátat fordítani, és Londonba menni, művelt emberek közé. Kis örökségemre ezen tervem kivitele céljából volt szükségem. [A] King testvéreknek ezen tervemet meg is mondtam, mire készek voltak nekem báty[j]ukhoz, ki londoni könyvkereskedő és kiadó cégtulajdonos, egy ajánló levelet adni Bécsben.

De Reiedeltől kaptam egy sereg ajánló levelet. A linzi vasút építésénél megismerkedtem a londoni cég egy társával, Thomas Brassey-vel,¹¹¹ akinek rokonszenvét bírtam. Tőle úgy váltam el:

– Arevoira a Londres!¹¹²

Ezekén kívül Füssy Tamás[tól],¹¹³ a pápai kisgimnázium igazgatójától kaptam ajánló levelet Rónay Jácinthoz,¹¹⁴ aki a felakasztást elkerülve álutakon menekült ki Londonba, ahol mint menekült Lord Dudley Stuart pártfogásából egzisztenciára¹¹⁵ tett szert.

Atyám határozottan ellene volt, hogy Angliába, vagy egyá[l]talán elmenjek hazulról, én meg megmaradtam határozatomnál. Tehát úgy kellett elszök-nöm, hogy Bécsben dolgom van még, és sikerült így megszök-nöm.

¹¹¹ BRASSEY, THOMAS (1805–1870) angol mérnök, vasútépítési és mélyépítő vállalkozó, aki Nagy-Britanniában, Európában, Kanadában, Ausztráliában, Dél-Amerikában és Indiában is épített vasútvonalakat, és ezekkel kapcsolatos műszaki létesítményeket. A korszerű londoni csatornahálózatot is ő építette. Halálakor Anglia leggazdagabb emberei közé tartozott, vagyona meghaladta a 60 millió font sterlinget.

¹¹² Helyesen: *Au revoir à Londres!* (francia) = Viszontlátásra Londonban!

¹¹³ FÜSSY (Fuchs) TAMÁS ALAJOS (1825–1903) bencés szerzetes, középiskolai magyar-német és történelemtanár. Zimonyban született, középiskoláit Újvidéken és Baján végezte. 1841-ben lépett a bencés rendbe, 1849-ben szentelték pappá. 1848–1855 között tanított Pápán, majd 1855–1864 között a gimnázium igazgatója volt. 1864–1889 között a Szent István Társulat igazgatójaként tevékenykedett. 1889-től haláláig perjel, 1889–1894 között egyben házgondnok Zalaapátiban. Itt hunyt el. Pápán tanártársaival 1858-ban indította az *Ifjúsági Plutarch* c. ifjúsági ismeretterjesztő könyvsorozatot, szerkesztette a *Szünórák* c. irodalmi antológiát (1861–1864). GAÁL 1987. 49–54., BERKÓ–LEGÁNYI 1987.

¹¹⁴ RÓNAY (Leitzinger) JÁCINT JÁNOS (1814–1889) székesfehérvári születésű bencés szerzetes, tanár, 1867-től az Akadémia rendes tagja. 1848-ban a győri nemzetőrség lelkésze, 1849-ben papi biztos, 1850–1866 között Londonban élt. 1866 őszén hazatért. 1871-től Rudolf trónörökös, 1875-től Mária Valéria főhercegnő nevelője volt. 1885-ben 10 példányban kinyomtatott, illetve kéziratban maradt naplója fontos kortörténeti dokumentum. SZINNYEI 1906. XI. 1148–1155. Naplójának válogatott szövege: RÓNAY 1996.

¹¹⁵ A kéziratban: existenciára (latin) = megélhetésre

LONDON – A VILÁG KICSINYBEN

Mindenkit meglátogattam Londonban, akihez ajánló levelem volt. Legjobban megörültem Kingéknek. Oly kedvesen fogadtak, úgy megszerettük egymást, hogy a családdal még ma is érintkezésben vagyok, hisz Mary 1913-ban Budapestre is eljött, hogy lásson bennünket. Oly kedves emlékek fűzik őt hozzánk pápai látogatásukról, hogy ez a ragaszkodás megható. Soha ily kedves, nagy műveltségű családdal nem találkoztam az életben.

Rónay Jácint igen szívesen fogadott.¹¹⁶ Érdekes és feledhetetlen volt e látogatás. Rónay Jácint Londonban Charles Wilson név alatt kapta leveleit. Az ajánló levelet kezembe véve, útnak indultam a Great Portland Road 127. sz. házáig.¹¹⁷ Ott szokásos háromszoros kopogtatásra kinyillott az ajtó. Egy tisztán öltözött szobalánytól kérdeztem, hogy dr. Rónay itthon van-e. Mire azt a választ kaptam, hogy jelenleg nincs hon, de lehet, hogy nemsokára hazajön, addig tessék a parlourban¹¹⁸ várakozni. Amint a parlourba benyitok, láttam egy függőcsillárt magyar nemzeti szalaggal körülkötve, és a szobában 5 úriembert, kik részben a pamlagon, zsöllyeszékeken ültek, és egy, az ablakban álló, egy újságot olvasó férfit láttam.

Jó napot kívánva mondtam, hogy dr. Rónayt kívántam meglátogatni. Eközbe[n] egyik úr a másikkal magyarul beszélt. Meglepődve kérdeztem, hogy az urak mind magyarok-e – persze magyar nyelven. Azok is meg voltak lepelve. Az egyik azt kérdezte tőlem, hogy hova való vagyok.

– Veszprém megyei vagyok.

– Akkor – mondá a kérdező –, akkor ismeri ön az én bátyámat, Ihász Imrét?¹¹⁹

¹¹⁶ Rónay naplójának legújabb kiadásában (válogatás) ennek nyomát nem találjuk. Vö. RÓNAY 1996.

¹¹⁷ Rónay 1862-ben a Great Portland Street 162. sz. alatt lakott. RÓNAY 1996. 295.

¹¹⁸ parlour (angol) = nappali, társalgó

¹¹⁹ IHÁSZ IMRE (1803–1885) Veszprém megyei (hathalmi és lőrintei) nagybirtokos, virilis jogon haláláig megyebizottsági tag, több mint három évtizeden át a bakonytamási evangélikus egyházközség felügyelője, Ihász Dániel honvéd ezredes bátyja. Ihász Sándor nagydémi (Veszprém vm.) birtokos és Nagy Erzsébet legidősebb fiaként 1803-ban Hathalmon született, 1885. február 14-én ugyanott halt meg. Az 1875. május 4-én alakult Veszprém megyei Szabadelvű Párt alapító és választmányi tagja volt. 80. születésnapját még egészségesen ünnepelte, de egy-két év múlva szélhűdés érte, amelyből szerencsésen felépült. 1885. február 26-án nagy pompával, a vidék elitjének és népének részvételével temették. Temetését szokatlan módon a győri *Arrabona Temetkezési Vállalat* végezte. A szertartáson Tatay Sámuel bakonytamási evangéli-

– Már hogyan ismerném az Imre bácsit, hiszen szegről-végről atyafiak volnánk.

– Hogyan? – kérdezé ez az úr.

– Hát úgy – felelém –, hogy az Imre bácsinak a sógora, Artner Tivadar [az] édesanyám egyik nővérét bírja feleségül!

– No, derék – mondá a kérdő úr – én pedig Ihász Dániel¹²⁰ vagyok.

Akkor elkérdezte, mióta vagyok Londonban, és mivel foglalkozom. Mire a kellő feleletet megadtam, mondván, hogy Rónayhoz csak [a] reggeli órákban vagyok [hivatalos], az urak egymás után kezét fogtak velem, sok sikert kívánva vállalkozásaimhoz. Az ablaknyílásban újságot olvasó úr Pulszky Ferenc¹²¹ volt!

Másnap reggel éppen jókor érkeztem, Rónay már fel volt öltözve. Rónay igen jól fogadott, s kérdezte, hogy mi hozott engem Londonba. Megmondtam neki.

– Hisz akkor nem is idegen itten.

Kérdezte, hogy hol lakom. Úgy mondtam, hogy még a hotelban, de majd keresek ide az ő közelében lakást. Megkért, hogy néha látogassam meg, hogy az otthoniokról beszélhessek neki.

kus lelkész és Gyurácz Ferenc pápai lelkész mondott búcsúbeszédet. Lajos fia képzett gazdaként 1873-ban vette át tőle lőrintei birtokát. 1885-ben édesapja emlékére a Veszprémi Evangélikus Egyházmegyében 2000 forint értékben jótékony alapítványokat tett. BOGNÁR 1885., N. N.: Ihász Imre temetése. = PL 12 (1885) 9. sz. (március 1.) 34., N. N.: A veszprémi ág. evang. egyházmegye. = PL 12 (1885) 19. sz. (május 10.) 77., N. N.: Ihász Lajos beiktatása. = PU 1 (1899) 50. sz. (december 3.) 4–6.

¹²⁰ IHÁSZ DÁNIEL (1813–1881) 1848/49-es honvéd ezredes. Nagydémen (Veszprém vm.) született Ihász Sándor és Nagy Erzsébet házasságából. 1828-tól a császári seregben szolgált, 1848-ban főhadnagyként lépett át a honvédseregbe, ahol Bem tábornok seregében küzdött. Kossuth szárnysegédje lett, az emigrációba is elkísérte. 1858-ban Londonban tartózkodott, 1859. június 24-én az olaszországi magyar légió parancsnoka lett. 1881. április 10-én Baraccione di Collegnóban hunyt el. SZINNYEI 1897. V. 15–16. Olaszországi ténykedéséről: RUHMAN 1942. Nagydémen még aznap táviratilag értesültek haláláról. Április 18-án Bognár Endre lovászpátonai evangélikus lelkész Nagydémen gyászistentiszteletet tartott a „jeles hazafi emlékére”. N. N.: Ihász Dániel requieme. = PL 8 (1881) 19. sz. (április 24.) 72.

¹²¹ CSELFALVI ÉS LUBÓCI PULSZKY FERENC (1814–1897) eperjesi születésű politikus, író, újságíró, szerkesztő, régész, 1838-tól a tudományos akadémia levelező, 1840-től rendes tagja, 1895-től másodelnöke. 1848-ban pénzügyi, majd külügyi államtitkár; a Honvédelmi Bizottmány tagjaként a közlekedési tárca vezetője. 1849-ben londoni követ. Emigránsként 1860-ig Londonban, majd Torinóban és Firenzében élt. Hazatérése után a Pesti Napló szerkesztője, illetve 1869-től 1894-ben történet nyugdíjazásáig a Nemzeti Múzeum igazgatója volt. SZINNYEI 1906. XI. 221–245.

Találtam is még aznap tőle a harmadik utcában, [a] London Street 19. [számú] házban. Rónaytól tudtam meg, hogy az a ház, amelyben lakik, magyar emberé, valami Pichler nevű, aradi származású, de régen Londonban letelepedett zongoragyárosé.¹²² Most már értettem, mért volt a csilláron nemzeti színű szalag, és mért találtam ott annyi menekült magyart!

Thomas Brassey beváltotta ígéretét, amint angoltól mást várni nem is lehetett – azonnal adott munkát. King is meghívott vasárnapra ebédre, hogy a családját megismerjem. El is mentem örömmel. Ő London külső szélén lakott kertek és villák közt, egy kedves miliőben. Ez a Parliament Street és Bridge Street sarkán,¹²³ tehát a Parliament-ház és a Westminster Abbey-vel¹²⁴ szemben volt könyvkereskedésétől jó félóra távolságra volt kocsival.

Megjelenésemkor egy meleg, szerető családot láttam; egy derék, előkelően nyugodt úri nőt, ki kezet adva örömét fejezte ki látogatásomon, és bemutatta kis, bölcsőben fekvő lányát, Alice-t, King papa pedig 3 éves kis Mary leányát. 11 óra volt ekkor, tehát délig megmutatták szép házi kertjüket, én a kis Maryt, egy a kertben levő talicskán kocsikáztattam meg, a szülék nagy öröme, mivel látták, hogy a magyar vendégük is a szív és kedély embere. Közvetlenséggel és modorommal kiváltottam az ő szeretetüket és becsülésüket. Ott voltam kedves kis körükben estig. Megígértették velem, hogy gyakran meglátogatom őket, amit meg is tettem, de mindig csak vasárnap, amikor a Philipp is egész napot ott tölt.

Egyszer a hozzájuk közel levő Cristal Palace-ba,¹²⁵ máskor másfelé rándultunk ki – szóval, Kingéknél bennfentes voltam.

Üres időmet a város, az élet, a szokások, az architectura¹²⁶ megismerésére fordítottam. Amit csak láttam, az mind eltérő volt a szárazföldi városoktól. A vidékre is ki-ki rándulva meglepetve láttam azt a magas kultúrát. Tiszta, széles ország- és mellékutak, a dróthálóval bekerített termőföldek, nincs por,

¹²² Pichler Ferencről van szó. Vö. RÓNAY 1996. 338.

¹²³ a Parlament utca és a Híd utca sarkán

¹²⁴ A Szent Péterről elnevezett Westminster-apátság London építészeti és történetileg egyik legjelentősebb gótikus épületegyüttese, temploma az angol uralkodók koronázási és temetkezési helye. A bencés apátságot Hitvalló Eduárd építtette, 1065-ben szentelték fel. A későgótikus VII. Henrik-kápolnát 1503–1519 között építették.

¹²⁵ A *Crystal Palace* a Hyde Parkban található modern vasszerkezetű üvegpalota volt, melyet Joseph Paxton tervei szerint az 1851. évi londoni világkiállításra építettek. Az 1851. május 1-jén megnyílt világkiállítást Rónay Jácint is megörökítette naplójában. RÓNAY 1996. 136–138.

¹²⁶ architectura (latin) = építészet

nincs sár, enyhe [a] levegő, dús lombozat és virágok, szóval: az egész vidék egy elragadó szép kertnek mondható!

London nem a város, hanem egy világ kicsinyben, ahova a világból minden érdekes és értékes dolog ö[s]sze van hordva. A Brit Museum¹²⁷ egy egész világ, azt a tárgygazdagságot sehol sem látni, mint ott. [A] Görögországban kiásott szobrok – épek, és csonkák –, épületrészek; Assyriából szinte kiásott épületrészek, Ninivéből szinte. Hisz már húsz éve, hogy Egyiptomból hazahozták Cleopatra küjét,¹²⁸ és felállították Londonban a Themze partján. Ez egy 15 méteres obelis[z]kkőből egy darab. Ezt úszva, hajó után kötve hozták tengeri úton. Ezt csak angol tudta megcsinálni!

A magam szakmájában soha nem látott remek épületeket láttam angol gót stílusban, nem győztem gyönyörködni bennük. Messze vinne célomtól, ha minden részletre megtenném tapasztalatimat. Még csak annyit, hogy Londonban május közepétől egész szeptember végéig remek idő van, de a tél beálltával a ködök rászállnak a városra, melyek a száz- és százezer kémények füstjét megkötik, sötétség borítja el a várost kora este és [ez] tart tavaszig! Ez borzasztó. Szökik is előle, aki teheti, és vagy a Rivierára, vagy Olasz- és Spanyolországba. W. Roberts, Mary férje egy télre Algierba¹²⁹ ment!

A napok, hetek és hónapok folytak, megértük az olasz háborút is.¹³⁰ Ezt megelőzve május hó folyamán Kossuth Lajos bejárta Angliát¹³¹, minden na-

¹²⁷ *British Museum* a modern európai múzeum mintája, a világ egyik legnagyobb múzeuma. A parlament 1753. június 7-én iktatta törvénybe a múzeum létrejöttét, melyet 1759. január 15-én nyitottak meg a tudósok és az érdeklődő nagyközönség előtt. A múzeum Sir Hans Sloane (1660–1753) fizikus és tudós természettudományi gyűjteményén alapult, melyet végrendeletileg II. Györgyre hagyott.

¹²⁸ értsd: kövét

¹²⁹ Algier, Alger (francia) = Algír mediterrán klímájú észak-afrikai város a Földközi-tenger partján. 1541-től török, 1830-tól francia fennhatóság alatt állt. Afrika gyarmatosításának francia központja volt, 1962-től Algéria fővárosa.

¹³⁰ 1859-ben III. Napóleon francia császár támogatásával megindult olasz–osztrák háború, amely osztrák vereséggel végződött. A zürichi békeszerződésben (1859. november 10.) Ausztria lemondott Lombardiáról. A Bourbonok dél-olaszországi uralmát Garibaldi hadjárata döntötte meg. Az olasz szabadságharcban a június 5-én Genovában megalakult Magyar Légión is részt vett. BENDA 1983. III. 719., ZÖLLNER 1998. 306–307.

¹³¹ Kossuth Lajos 1852 nyarán tartósan Londonban telepedett le, ahonnan 1861 májusában költözött Itáliába. 1859. május 6-án Kossuth Párizsban részt vett a magyar emigráns kormány (Magyar Nemzeti Igazgatóság) megalakításában, majd Londonba utazott. Nagygyűléseken lépett fel Anglia és Skócia nagyvárosaiban, hogy felkeltse a britek magyarok iránti rokonszenvét, semlegességre bírja őket, s el tudja tartani családját. Június 2-án már Itáliába készült, hogy csatlakozzon a többi magyar emigránshoz. SZINNYEI 1899. VI. 1104., LUKÁCS 1984. 145–146., PAJKOSSY 1999. 16. Itáliába indulásáról: RÓNAY 1996. 237.

gyobb városban beszédet tartott a be nem avatkozás ellen, és sikerrel. Utolsó beszédét Londonban a Guild Hallban¹³² tartotta, amelyen én is ott voltam, de alig hallottam valamit, annyi ember volt ember hátán. De megvettem az újságot, azt hazahoztam, de nem tudom, hová lett. A háború júniusban tört ki.¹³³ A menekült magyarok – nehánya kivételével – Kossuth[t]al együtt mind lementek Olaszországba, Szardíniába, illetve Turinba,¹³⁴ hogy ott segítségére legyenek a magyar ügynek. Rónay nem ment el.

Megemlítem még, hogy [a] magyar fiúkkal való ismerkedésem révén meglátogattam Reményi Edét,¹³⁵ kinek nevét akkor hallattam először. Egy két- vagy háromemeletes ház legfelsőbb emeletén egy kis szobácskában feküdt betegen. A fiatalemberek úgy mondták, hogy ez az angol királyné udvari hegedűse. Azóta csak [a] következő évben Magyarországon láttam, nagy hetykén lépkedve, és mindenütt szemtelenkedve!

Thomas Brasseytől hallottam, hogy a cég egy spanyolországi vasút építésére is adott be ajánlatot, s ha tetszik, oda mehetek. Ebben bizakodva elkezdtem spanyolul tanulni, ami nekem könnyen ment, mivel az olaszhoz nagyon hasonlít. Ez a dolog sokáig húzódott, míg végre megtudtuk, hogy a cég a vállalatot¹³⁶ nem nyerte el.

Folyt az idő, és munkáimat is végezve, kérdeztem Brasseytől, hogy most mi lesz velem, mivel az olasz háború után minden pangott Angliában.

¹³² A *Guildhall* eredetileg a kereskedők és céhes iparosok székháza volt, amely az 1666. évi nagy tűzvészben leégett. Napjainkban a belváros (City of London) városháza, hivatalos rendezvények színhelye. Könyvtár, művészeti galéria is található benne. Kossuth 1859 májusában tartotta előadássorozatát, amelynek utolsó állomása a Guildhall volt. Kossuthot először 1851. október 23-án, Londonba érkezése után fogadták a Guildhallban, „hol a világváros első polgára, a Lord Mayor, átnyújtja neki a városi hatóság aranyba foglalt hivatalos üdvözlét. Oly kitüntetés volt ez, mely eddigelé csak idegen fejedelmeknek esett osztályrészül.” RÓNAY 1996. 149.

¹³³ I. Ferenc József 1859. április 28-án kiáltványban tudatta népeivel a Piemont elleni támadás megindítását. A mintegy 150 ezer főnyi osztrák sereg másnap átlépte a piemonti határt a Ticino folyónál. Ezzel kezdetét vette az olasz-francia és osztrák háború, amely során az osztrákok június 4-én Magenta mellett, június 24-én Solferinónál súlyos vereséget szenvedtek. BENDA 1983. III. 718–719.

¹³⁴ Turin = Torinó, észak-olaszországi város a Pó folyó mentén, Piemont székhelye, 1861-től 1865-ig az egyesített Itália fővárosa.

¹³⁵ REMÉNYI EDE (1828–1898) világjáró hegedűművész, zeneszerző. 1842–1845-ben a bécsi konzervatóriumban tanult, 1848/49-ben honvéd százados, 1849-ben emigrált. 1854–1855-ben Londonban Viktória királynő „udvari virtuóza” volt, innen az USA-ba ment, 1860-ban amnesztiával hazatért. 1870-ben a Nemzeti Színház hangversenymestere. 1878 őszén feleségével, Fáy Gizellával véglegesen az USA-ban telepedett le. San Francisco-ban koncert közben érte a halál 1898. május 15-én. Hegedű-átiratai jelentősek.

¹³⁶ értsd: megbízást, vállalkozást

Brassey azt mondta, hogy most itt nem adhat dolgot, azonban van nekik vasútépítésük Ausztráliában a Sydney és Melbourne vonal, továbbá Kelet-Indiában egy ennél hosszabb vasútépítésük.

– Oda mehet a kettő közül, ahová akar. – Mondtam neki, hogy ezt meg gondolom. Magamban gondolkodtam, és Kinggel is megbeszélve, ő is helyeselte az én nézetemet, t. i. Ausztráliát választottam, mivel annak a déli féltekén hasonló éghajlata van a mienkkel.¹³⁷

Ezt elmondtam Rónay Jácintnak is, ki azt kérdezte:

– Hát miért nem akar Kelet-Indiába menni inkább? – Erre azt feleltem:

– Lehet, hogy a forró klíma nekem nem tesz jót, és az ottani sipáhhik¹³⁸ ismét revoltálni¹³⁹ kezdenek.

Erre megjegyezte Rónay, hogy nincs igazságom.

– Mert ha úgy él, mint ott kell élni, t. i. növényeledellel, és gyümöl[c]cselel, italul pedig vagy vizet, vagy limonadét iszik, és nem úgy él, mint azok az angolok, akik ott is éppen úgy élnek, mint otthon, és bort, whiskit¹⁴⁰ – pálinkát – isznak, és csupa húst esznek. Ami pedig a szegény sipahi felkelését illeti, álljon Ön is közéjük, és verjék ki ezt a komisz angolt. (Ipsissima verba¹⁴¹) Mit keres ott!

Én azomban¹⁴² megmaradtam határozatom mellett, ezt ki is jelentettem Brasseynek.

– Ez hosszú út – mondá –, meg kell nézni a hajót, amelyen ily hosszú utat meg lehet tenni. Azért ajánlom, menjen el Liverpoolba, nézzen ott hajót, ha nem találkozna alkalmas hajó, várjon, míg új hajók érkeznek a kikötőbe.

Nem találtam alkalmas hajót, tehát elnapoltam [az utazást] és vártam egy ideig. Ezen idő alatt tervemet megírtam atyámnak, de remálottam,¹⁴³ azért nem küldtem el a levelet, hagyván akkorra, amikor hajót találok.

¹³⁷ A következő mondat áthúzással, alig olvashatóan törölve: *King azt is elmondta, hogy az ő Horace fia is ott telepedett meg, módját találom ismerkedni. Ők is örülnének ennek.*

¹³⁸ 1857–1858-ban a brit gyarmatosítók, a Brit Kelet-Indiai Társaság képviselői ellen Badahur sah vezetésével fellázadtak az indiai benszülött katonák, a szipojok, akiknek létszáma elérte a 257 ezer főt. A felkelés központjai Delhi, Kanpur és Lakhnau városok voltak. A felkelést – az első indiai függetlenségi harcot – a britek kegyetlenül leverték, áldozatuk mégsem volt eredménytelen. 1858-ban megszűnt a Társaság gyarmati uralma. Indiát alkirály irányításával a brit korona fennhatósága alá rendelték és a helyi elitet ezután bevonták a hatalom gyakorlásába. India csak 1947-ben rázta le magáról a gyarmati függést, s vált független állammá.

¹³⁹ revoltálni (latinból) = lázadni

¹⁴⁰ helyesen: whiskyt

¹⁴¹ Ipsissima verba (latin) = a legsajátságosabb szavai, értsd: szóról szóra így mondta.

¹⁴² helyesen: azonban

Már kezdett tavaszodni, újra elmentem Liverpoolba,¹⁴⁴ hátrahagyva a háziasszony nál, hogyha levelem érkezne, küldjék utánam Liverpoolba, mert ott valószínűleg 6–10 napot kell töltenem. Elindulásom előtt adtam fel a megírt levelet atyámhoz. Liverpoolban találtam megfelelő hajót, és egyben atyám levelét, melyben azt írja: „*Kérlek, hagyjál fel kalandos terveiddel és jöjj mielebb haza, mert naponként várjuk, hogy Garibaldi egy hadsereggel betör Magyarországba, hogy az országot felszabadítsa az osztrák uralomtól. Magyarország ismét szabad lesz, lesz itthon elég dolgod.*”

És ilyen körülmények közt megmozdult bennem a magyar szív. Elhatároztam magamat, hogy hazamegyek. Elmentem Brasseyhez, hogy atyám hazahív, mert kilátás van rá, hogy egy segítő hadsereg a magyar volt tábornokaink élén jön be, és felszabadítja az országot.

– No, ha így van, én is helyeslem ezt az elhatározását, és kívánom, hogy a magyar ügy győzzön, mert én a magyar ügy iránt mindig érdeklődtem, hiszen 1859-ben, mikor Kossuth Angliába jött, roppant ünnepséggel fogadtuk, oly népszerű volt a népnél.¹⁴⁵ Én is egy üdvözlő csoportot vezettem Kossuth elé és üdvözöltem, mire ő kezét adva megköszönte a meleg fogadtatást.

– Tehát isten vele, kívánom, sikerüljön. Fogadja ezt a kis útiköltséget! – Átadott 10 font sterlinget, és eszébe jutván, egy bizonyítványomat, amit a Sir Marton Reto cég részemre – a linzi vasúton töltött időmre – nekem adott. Ez a bizonyítvány máig is megvan írásaim közt.

Miután londoni ismerőseimtől, és a kedves King családtól elbúcsúztam, utoljára Rónay Jácintot kerestem fel, elmondva neki, hogy tervem dugába dőlt, és apám hívására megyek holnap haza. Kérdeztem tőle, hogy mit üzen haza.

– Hát tisztelem minden ismerősemet, különösen Füßy Tamás barátomat!
– De ha majd kérdeni fogják, hogy mikor jön haza, mit mondjak?
– Hogy addig, míg Magyarország ismét Magyarország nem lesz, nem megyek haza.

¹⁴³ remálottam (a latin remanere szóból) = elhalasztottam

¹⁴⁴ Liverpool: kikötőváros Észak–Nyugat-Angliában, a Mersey-folyó torkolatának keleti oldalán. London után ekkoriban a brit birodalom második legnagyobb kikötővárosa volt, a világkereskedelemnek mintegy 40%-a ment át rajta. Az ír bevándorlásnak köszönhetően a lakosságuk mintegy negyede ír volt az 1850-es években.

¹⁴⁵ Kossuth Amerikából 1852. július 14-én indult vissza Európába. Ezután 1857 végéig élt Londonban. 1859 májusában, a francia–olasz és osztrák háború megindulása előtt tartott felolvasásokat Anglia városáiban. SZINNYEI 1899. VI. 1103–1105.

Ez volt az utolsó búcsú. Azomban¹⁴⁶ elébe vágva a dolgoknak, illetve eseményeknek, megemlítem, hogy Rónay Jácintot meglátogattam Gödöllőn 1876. novemberben, de erre sor kerül, ha már ezen évnél tartok.¹⁴⁷

Hazamenet este értem Győrrre, akkor addig volt vasút Wien–Raab [között].¹⁴⁸ Vacsorára Kovács bácsiékhoz¹⁴⁹ mentem. Ki nem fogytak a kérdéskedésből. Ott volt vacsorára Velsz Károly¹⁵⁰ bátyám Pápáról. Kérdeztem, hogy mikor megy haza.

– Én – úgymond – éjjel megyek, úgyhogy reggelre otthon legyek.

Kértem, vigyen el engem is. Persze, hogy elvitt.

(FOLYTATJUK)



¹⁴⁶ helyesen: azonban

¹⁴⁷ Rónayt 1875. február 5-én bízták meg Mária Valéria főhercegnő oktatására és nevelésére. E feladat alól csak 1883. május 29-én kapott felmentést. SZINNYEI 1906. XI. 1152.

¹⁴⁸ A Bécs–Bruck vasútvonalat 1846-ban, a Bruck–Győr közöttit pedig – a gloggnitzi vasúttársaság beruházásaként – 1855. december 24-én adták át a forgalomnak.

¹⁴⁹ DR. KOVÁCS PÁL (1808–1886) orvos, író, lapszerkesztőről van szó. Életéről és működéséről legújabbban: BAKSA 2008.

¹⁵⁰ Welsz Károly 1812 körül született. Bábsütő mesternek tanult. 1848-ban Pápán házbirtokos, bábsütő, politikai választójoggal bírt, a május 28-án összeírt nemzetőrség tagja volt. Idős korában a várostól kegydíjat kapott, amit időközben bekövetkezett halála miatt a városi közgyűlés 1895. szeptember 9-én tartott ülésén törölt. H. Szabó 1994.95, HUDI 2001. 155., N. N.: Városi közgyűlés. = PK 5 (1895) 38. sz. (szeptember 15.) 2–3.

RÖVIDÍTÉSEK

EV	= Esztergom és Vidéke
PL	= Pápai Levéltár
PU	= Pápai Ujság
PV	= Pápa és Vidéke
s a t.	= satöbbi
SSz	= Soproni Szemle
SzSz	= Székesfehérvári Szemle
t. i.	= tudniillik
VL	= Vas megyei Lapok
VeML	= Veszprém Megyei Levéltár
VeML PL	= A Veszprém Megyei Levéltár Pápai Levéltára

IRODALOM

- BAKONYVÁRI 1896 = BAKONYVÁRI Ildefonz: A pápai kath. gymnasium története a pálosok idejében. Pápa, 1896.
- BAKONYVÁRI 1898 = BAKONYVÁRI Ildefonz: A pápai kath. gymnasium története a bannonhalmi benczések idejében pálosok idejében (1806–1896). Pápa, 1898.
- BAKSA 2008 = Dr. Kovács Pál emlékezete. Szerk.: Baksa Péter. Győr, 2008.
- BALASSA-KRALOVÁNSZKY 1983 = BALASSA László-KRALOVÁNSZKY Alán: Veszprém. Bp., 1983. (Panoráma – magyar városok)
- BALI 2000 = BALI József: Megkondult a kápolnaharang. Pápa, 2000.
- BENDA 1983 = Magyarország történeti kronológiája. I–IV. Főszerk.: Benda Kálmán. Bp., 1983.
- BERKÓ-LEGÁNYI 1987 = BERKÓ Pál-LEGÁNYI Norbert: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. [Győr, 1987.]
- BOGNÁR 1885 = BOGNÁR Endre: Ihász Imre 1803–1885. = PL 12 (1885) 9. sz. (március 1.) 33–34.
- BONA 1988 = BONA Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.
- BONA 2000 = BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (Harmadik átdolgozott, javított kiadás). Bp., 2000.
- BOTTLIK et al. 1967 = Veszprém. Útikönyv. Írta Bottlik Mihály, Éri István, Hungler József et al. Bp., [1967]. (Panoráma útikönyvek)
- CHOLNOKY 1938 = CHOLNOKY Jenő: Veszprém. Kalocsa, 1938. (A Balatoni Társaság Könyvtára IV.)
- CZAGÁNY 1978 = CZAGÁNY István: Hauszmann Alajos művészetének stíluskorszakai. = Művészettörténeti Értesítő XXVII (1978) 4. sz. 225–255.
- CZUCZA 2007 = CZUCZA Emma: Áttelepülésem és első pápai éveim. Naplórészlet 1918–1936. Pápa, 2007. (Jókai Füzetek 52.)
- DORNYAY 1927 = DORNYAY Béla: Bakony. Bp., 1927.
- ERDŐDY 1984 = ERDŐDY Ferenc: Adatok a somlói kastély építésének történetéhez. = Műemlékvédelem XXIV (1984) 1. sz. 19–22.

- FÉNYES 1851 = FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. I–IV. Pest, 1851.
- GAÁL 1987 = Életpályák – életművek. [A pápai pálos, majd bencés gimnázium alapításának 350. évfordulójára.] Válogatta, összeállította és sajtó alá rendezte Gaál Zoltán. Győr, 1987.
- GENTHON–ZÁDOR 1968 = Művészeti lexikon I–IV. Szerk. Genthon István–Zádor Anna. Bp., 1968.
- H. SZABÓ 1998 = H. SZABÓ Lajos: Pápa város jeles díszpolgárai. Pápa, 1998.
- HARMATH–KATSÁNYI 1984 = HARMATH István–KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár 10.)
- HERMANN 1996 = [Pápa város polgármestereinek, tanácselnökeinek névjegyzéke.] = Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Szerk.: Hermann István, a szerkesztésben közreműködött Somfai Balázs. Pápa, 1996. 206.
- HERMANN 1999a = HERMANN Róbert: A csornai ütközet története és okmánytára 1849. június 13. Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltárának kiadványa. Sopron, 1999.
- HERMANN 1999b = HERMANN Róbert: Az íhászi ütközet emlékkönyve 1849–1999. Kiadja a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa, 1999.
- HERMANN 2001 = HERMANN Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Bp., 2001.
- HOLCZHEIM 1877 = HOLCZHEIM K[ároly]: Az építendő állandó színház ügyéhez. = VL 1877. március 25. 1.
- HORVÁTH–TÓTH 1936 = HORVÁTH Elek–TÓTH Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa város ismertető leírása. Pápa, 1936.
- HUDI 1995 = HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. (Fejezetek Pápa város történetéből 2.)
- HUDI 2001 = Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta: Hudi József. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények forráskiadványai, Forrásközlések 2.)
- HUDI 2009 = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Szerk.: Lipták Dorottya. Bp., 2009. (Nemzeti Téka / Bibliotheca Nationalis Hungariae)
- HUDI 2010 = HUDI József: Gondol Gábor önéletírása = AP X (2010) 3–4. sz. 305–328.
- KAPOSSY 1905 = Pápa város egyetemes leírása. Összeáll.: Kapossy Lucián. Pápa, 1905. [Reprint kiadása: Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 1989.]
- KIS 2001 = KIS Ernő: Imre deák. = Várostörténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból. Szerk.: Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 81–82. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 14.)
- KISS 1908 = KISS István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908.
- LÁSZLÓ 2009 = LÁSZLÓ András: Diákélet Pápán. Ford. Huszár Ágnes. Pápa, 2009. (Jókai Füzetek 61.)
- LUKÁCS 1984 = Lukács Lajos: Magyar politikai emigráció 1849–1867. Bp., 1987.
- LUX 2007 = LUX Ibolya: Évek, évszakok: a juharfa emlékezik. Az előszót írta, a szöveget gondozta és szerkesztette: Nagyvárad Enikő. Pápa, 2007. (Jókai Füzetek 53.)
- LYKA 1933 = LYKA Károly: Egy magyar építész-család. = Magyar Művészet 1933. 57–59.
- MARTONFALVAY 2000 = Martonfalvay Imre deák emlékirata és naplótöredéke. Pápa, 2000.

- MELEGA 2010 = MELEGA Miklós: Képek a szombathelyi Brenner család életéből. = Előadások Vas megye történetéről V. Szerk.: Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2001. 131–154. (Archivum Comitatus Castriferrei 4.)
- MERÉNYI 1970 = MERÉNYI Ferenc: A magyar építészet 1867–1967. 2. változatlan kiad. Bp., 1970.
- MÉSZÁROS 1988 = MÉSZÁROS István: A pápai bencés gimnázium. H. n., 1988.
- NÉMETH-SZABÓ 1989 = NÉMETH Adél-SZABÓ Lajos: Pápa. Bp., 1989. (Panoráma – Magyar városok)
- PAJKOSSY 1999 = Kossuth Lajos. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és jegyzeteket írta Pajkossy Gábor. Bp., 1998. (1999) (Magyar Szabadelvűek)
- PETTEND 1934 = N. N.: A pettendi Luczenbacher-kastély építője. = SzSz 4 (1934) 1–2. sz. 38.
- PÖLÖSKEI 2009 = PÖLÖSKEI István: Lovászpátona. Pápa, 2009.
- RÓNAY 1996 = RÓNAY Jácint: Napló. (Válogatás) Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Hölvényi György. Budapest–Pannonhalma, 1996. (METEM Könyvek 13.)
- RUHMAN 1942 = RUHMAN Jenő: Ihász Dániel az olaszországi magyar emigrációban. = SSz VI (1942) 4. sz. 233–256.
- SCHÖPFLIN I–IV. = SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): Színházművészeti lexikon. Bp., 1929–1931. [Az első három kötet évszám nélküli, a negyedik 1931-ben jelent meg.]
- SISA 1994 = SISA József: Szkalnitzky Antal. Egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon. Bp., 1994.
- SOMFAI 1987 = SOMFAI Balázs: A veszprémi megyeház 100 éve 1887–1987. Veszprém, 1987.
- SOMFAI 1994 = Pápa mezőváros igazgatása 1848/49-ben. = Tanulmányok Pápa város történetéből. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 351–368.
- SZÉKELY 1994 = Magyar színházművészeti lexikon. Főszerk.: Székely György. Bp., 1994.
- SZILÁGYI 2005 = SZILÁGYI István: Szombathely város építés- és építészettörténete a dualizmus korában. Szombathely, 2005.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.
- TILCSIK 2009 = TILCSIK György: Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. században. Szombathely, 2009. (Archivum Comitatus Castriferrei 3.)
- TÓTH 2004 = TÓTH Béla: ...Emlékezzél meg az egész útról... [A pápai evangélikus gyülekezet és egyházmegye története]. Pápa, 2004.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Pápa, 1981.
- VEZÉNYI 2000 = VEZÉNYI Pál: Pápai emlékek. Pápa, 2000.
- VOYTA 1880 = VOYTA Adolf: Sommerset-house. Uti jegyzeteimből. = PL 7 (1880). 1. sz. (január 1.) 2.
- WINKLER 2007 = WINKLER Gábor: Pápai éveim. Pápa, 2007.
- ZÖLLNER 10998 = ZÖLLNER, Erich: Ausztria története. Bp., 1998. (Europica Varietas)

ZUSAMMENFASSUNG

JÓZSEF HUDI

Die Erinnerungen Aadolf Voytas

In der Zeitschrift „Acta Papensia“ erschienen in den vergangenen Jahren bereits mehrere Lebenserinnerungen, Autobiographien und Tagebücher. Hier wird nun der erste Teil der Erinnerungen des Baumeisters Adolf Voyta (1834–1923) abgedruckt, die dieser in seinen späten Lebensjahren verfasste.

Adolf Voyta wurde am 25. Okt. 1834 in Pápa geboren, wo sein Vater als Baumeister berühmt war und 1865–1885 auch als Bürgermeister der Stadt wirkte. Sein Sohn besuchte in Raab/Győr und Steinamanger/Szombathely die Schule und studierte 1853–1856 am Wiener Polytechnikum. Nach dessen Abschluss arbeitete er im Planungsbüro des aus Berlin stammenden Wiener Architekten Carl Tietz und beteiligte sich anschließend als Ingenieur am Bau der Bahnlinie Linz-Amstetten. Später lebte er in London, wo er sein Fachwissen vervollkommnete. Nach seiner Rückkehr 1860 war er erst in seiner Vaterstadt, dann ab Ende 1893 als Baumeister in Budapest tätig. Seine Theatergebäude brachten ihm landesweiten Ruhm ein. In den 1880er und 1890er Jahren plante und baute er mehrere jeweils 300 bis 800 Zuschauern Platz bietende Theatergebäude im Stil der Neorenaissance.

Der erste Teil seiner Erinnerungen befasst sich mit seiner Familie, seiner Kindheit und seinen Wiener bzw. Londoner Jahren.